

DE VRIJE LIBERALE SCHOOL TE ST.-AMANDSBERG (1886-1896)

door

F. SIMON

VRIJE LIBERALE SCHOLEN.

Gedurende hun oppositieperiode 1870-1878 slaagden de liberalen erin een aantal vrije scholen te stichten en in stand te houden. De groeperingen die voor de financiering instonden, waren vanaf 9 aug. 1875 verenigd in de „Fédération du Denier des Ecoles”. De parel in dat vrije liberale scholennet was de Brusselse „Ecole modèle”, een creatie van de „Ligue de l'enseignement”¹. Deze onderwijsorganisatie domineerde de federatie en verzorgde tevens de inspectie van de scholen. Voor de leiders van „Ligue” en federatie kon de proef met het laïciserend onderwijs slechts tijdelijk en beperkt wezen. Eenmaal weer aan de macht dienden de liberalen de instellingen op te nemen in het rijks- of gemeentelijk onderwijs. Intussen kon evenwel pedagogisch geëxperimenteerd worden, onttrok men leerlingen aan de godsdienstige sfeer die in de instellingen onder de wet van 1842 moest heersen en poogde men uit het bestaan van deze vrije liberale scholen politieke munt te slaan. Zoals verwacht werden ze tijdens het liberale bewind (1878-1884) geïncorporeerd in het staats- of gemeentelijk onderwijs. Het was overigens hoogste tijd om ze van de financiële ondergang te redden. De wetgevende verkiezingen van juni 1884 resulteerden in een riante meerderheid voor de katholieken, die zich onmiddellijk op de onderwijsproblemen wierpen. De derde organieke wet op het lager onderwijs van 20 sept. '84 verschaftte de gemeenten een brede autonomie met volgende ogenblikkelijke consequenties, vooral in het clericale Vlaamse landsgedeelte: afschaffing van gemeentescholen, bewaarscholen en adultenleergangen, weddeverlaging en terbeschikkingstelling voor het onderwijzend personeel. Verder verminderde de regering gevoelig het aantal rijkskweekscholen. De liberale reactie bleef niet uit. De verwezenlijkingen van 1879-'84 werden voortgezet in de grote steden met liberale meerderheid, terwijl anderzijds geld ingezameld werd voor de getroffen leerkrachten. De krant *L'Etoile belge* opende een inschrijvingslijst, die in korte tijd bijna vijfentachtigduizend frank opbracht². Het hulpcomité van de „Ligue

(1) De scholen (lagere, middelbare en beroeps-) waren gelegen te Aalst, Kortrijk, Dendermonde, Ninove, Lokeren, Oudenaarde, Brugge, Roeselare, St.-Jan (bij Ieper), Mechelen, Mons, Frameries, Ath, Ellezelles, Brussel en Antwerpen. Voor de werkzaamheden van de „Denier des écoles” en de „Ligue de l'enseignement” verwijzen we naar de onuitgegeven dissertatie van J. LORY, *Les libéraux et la réforme de l'instruction primaire en Belgique, de la loi de 1842 à la loi de 1879. Introduction à l'étude de la „Guerre scolaire” de 1879-1884* (Louvain, 1971) 680-762.

(2) *L'Etoile belge* (2 dec. 1884) 1/A. Het juiste bedrag is 84781,29 fr.

de l'enseignement" beheerde deze gelden. Daarnaast bezat de organisatie nog een verweercomité, dat de onderwijzers rechtsbijstand verschaftte bij conflicten met de gemeenten³. Voorts had de „Algemeene Belgische Onderwijzersbond”⁴ de „Onderwijzerspenning” ingesteld om behoeftige leerkrachten bij te staan. Ook hier was er samenspraak met de „Ligue”⁵. Een deel van de ingezamelde sommen werd besteed aan het heropenen of vestigen van vrije liberale scholen, waarmee zodoende dezelfde taktiek gehuldigd werd als tijdens de oppositieperiode 1870-'78. Veel succes kenden deze scholen niet⁶. Slechts één instelling brak door: de liberale school van Sint-Amandsberg. Ze werd voornamelijk ondersteund door de Gentse vereniging „L'Avenir”, die gesticht werd op 25 jan. 1875 en in de „Fédération du Denier des Ecoles” de Vlaamse scholen voor haar rekening nam⁷. Na 1884 ageerde „L'Avenir” los van Brussel. Sint-Amandsberg werd haar troetelkind. De hiernavolgende geschiedenis van de school wil dan ook een bijdrage zijn tot de studie van het fenomeen der vrije liberale instellingen. Anderzijds wensen we het belang van de school te onderstrepen binnen de vrijdenkersbeweging en de Gentse partijpolitiek. Ten slotte menen we de plaatselijke geschiedenis van St.-Amandsberg te kunnen aanvullen en wat de school in 't bijzonder betreft een stuk stilzwijgen en een stukje onjuistheid uit de wereld te helpen⁸.

(3) A. SLUYS, *Charles Buls et la ligue de l'enseignement (1864-1914)* (Bruxelles, 1922) 36 (Ligue de l'enseignement. Document n° 43).

(4) De „Algemeene Belgische Onderwijzersbond” kwam in de loop van 1869-1870 tot stand. De vereniging beijverde zich voor de materiële en morele verheffing van de onderwijzer en streefde de verbetering van het onderwijs na. M. DE VROEDE, e.a. *Bijdragen tot de geschiedenis van het pedagogisch leven in België. Deel I. De periodieken 1817-1878* (Gent-Leuven, 1973). *Deel II. De periodieken 1878-1895* (Gent-Leuven, 1974) passim.

(5) Fédération des instituteurs belges. Rapport présenté par le comité de l'Œuvre du Denier des instituteurs au congrès d'Anvers. Séance du 13 Septembre 1885, in: *Fédération générale des instituteurs belges. Compte-rendu des séances du congrès tenu à Anvers les 12, 13, 14 et 15 septembre 1885* (Bruxelles, 1886) I-V.

(6) Voordracht van A. Sluys over de schoolkwestie op 9 nov. 1893, samengevat in *La Réforme* (11 nov. 1893) 3/ABC. De scholen waren gevestigd te Heist-aan-zee, Temse, Geraardsbergen, Ninove, Sint-Niklaas, Nederbrakel, Namen, Brussel, Watermaal-Bosvoorde, Villers-la-tour, Sivry, Biévéne, Fays Hane, Lavacherie en Grandvoir. *Ligue de l'enseignement. Bulletin* (maart 1887) 21.

(7) „L'Avenir” werd te Gent gesticht met de bedoeling het onderwijs te verspreiden en de arbeidersklasse te moraliseren. Fr. Laurent nam het ere-voorzitterschap op. Naast de scholen verleende de vereniging steun aan de „Société Callier”, de „Cercle pour l'encouragement de l'instruction primaire”, het „Willemsfonds”, de „Eendracht”, het „Van Crombrughe's genootschap” en de werkmansgenootschappen die onder impuls van Fr. Laurent gesticht werden. Onder de liberale regering van 1879-1884 kwamen de vrije liberale scholen onder staats- of gemeentelijke bevoegdheid, wat „L'Avenir” het leven gemakkelijker maakte, maar ook minder inkomsten bezorgde. Na de liberale nederlaag van 10 juni 1884 schoot de vereniging opnieuw in gang. *Rapport sur la situation de la Société l'Avenir*, 1876-1881 en 1885-1892.

(8) De geschiedkundige overzichten van de gemeente, M. VAN POECK, *Geschiedenis en beschrijving van St. Amandsberg* (St.-Amandsberg, 1910) en *Sint-Amandsberg en de Negenmeimarkt 1540-1940. Gedenkschriften betreffende de geschiedenis en het vroeger uitzicht der gemeente* (Sint-Amandsberg, 1940) ver-

HET ONDERWIJS TE SINT-AMANDSBERG (1872-1886) 9.

Toen St.-Amandsberg in 1872 een afzonderlijke gemeente werd, telde men er 4416 inwoners. Een kwarteeuw later was de bevolking verdrievoudigd¹⁰. Dat het plaatselijke schoolwezen hierdoor bestendig in beweging was lijkt begrijpelijk. De geringe bestendigheid van woonst bij de arbeidersbevolking deed eveneens haar invloed gelden. Bij zijn installatie beheerde het gemeentebestuur een lagere jongensschool met 132 en een lagere meisjesschool met 100 leerlingen. Een gesubsidieerde „bewaarschool” telde in 1874 154 meisjes en 85 jongens. Hetzelfde jaar startte de gemeente met een aduultenschool, maar ze kende slechts een kwijnend bestaan¹¹. Het katholieke gemeentebestuur toonde overigens alleen minimale belangstelling voor zijn onderwijs. Inzake vrij onderwijs dient de school der Zusters van de Visitatie vermeld, die sinds 1850 op de St.-Amandsparochie onderricht verschafte aan meisjes. De aangroei van de bevolking deed er de gemeenteraad op 19 sept. 1877 toe besluiten de Hl. Hartwijk als parochie te erkennen. Met het uitbreken van de schoolstrijd besloot het „Comité des Dames des écoles gardiennes de Gand” er een katholieke bewaarschool op te richten. Bij de opening op 15 sept. 1879 waren 200 kinderen aanwezig. Een vrije lagere meisjesschool moest hierop volgen. In 1880 kwam er een vrije jongensschool tot stand en de 13de april stapten twee onderwijzers met ostentatieve goedkeuring van het gemeentebestuur over van de gemeenteschool naar de nieuwe katholieke instelling¹². Hetzelfde jaar nochtans werd de gemeentelijke meisjesschool ingericht. Tien jaar na de oprichting van de gemeente telde het gemeentelijk onderwijs er 335 leerlingen wat een toename betekende van slechts een honderdtal. Niet overdreven als men de verdubbeling van het aantal inwoners in beschouwing neemt, evenals de stijgende schoolbijwoning ten gevolge van de schoolstrijd. Het vrije onderwijs liep bijgevolg weg met het leeuweaandeel. De St.-Amandsparochie telde 260 jongens en 556 meis-

zwijgen het bestaan van de instelling. F. VANDERSTRAETEN, De evolutie van 100 jaar onderwijs (1830-1930) in Sint-Amandsberg, *Jaarboek. Heemkundige kring de Oud-Oostburg v.z.w.*, XIII (1976) 46-75 situeert haar bestaan tussen 1879-1884.

(9) Voor de geschiedenis van het onderwijs op St.-Amandsberg raadpleegden we naast de drie bovengenoemde werken: Archief pastoorij Hl. Hart, *Ephémérides de la paroisse du Sacré Cœur, 1879-1927*; *Jongensschool H. Hart Sint-Amandsberg 1886-1961* (St.-Amandsberg, 1961); notities betreffende de geschiedenis van het onderwijs te St.-Amandsberg, bewaard op het Seminarie voor Nieuwste geschiedenis R.U. Gent (resultaat van een oefening in het kader van het honderdjarig bestaan van de gemeente, 1972).

(10) In 1880 waren er reeds 7429 inwoners, in 1885 9286, in 1890 10836, in 1895 12141 en in 1900 13226. F. VANDERSTRAETEN, Een systematisch overzicht van de bevolkingstoestand van de gemeente St.-Amandsberg, *Jaarboek. Heemkundige kring de Oud-Oostburg v.z.w.*, XI (1974-1974) 98.

(11) In 1880 moest de aduultenschool haar deuren sluiten bij gebrek aan belangstelling. Twee jaar later deed men een nieuwe poging, maar het succes bleef uit, zodat de burgemeester de leergangen in 1892 weer opschortte.

(12) Het gaat om de onderwijzers A. Vromant en J. De Paepe. Minister van openbaar onderwijs, P. Van Humbeeck, aanvaardde hun ontslag niet, maar stelde hen integendeel af. *De Nieuwe School- en Letterbode*, IX, 10 (okt. 1880) 392.

jes. Bij deze laatste zijn de bewaarschoolkinderen inbegrepen. Het Hl. Hart bracht het reeds tot 450 leerlingen¹³. Daar werd in 1883 de kerk ingewijd en in de onmiddellijke nabijheid ervan stichtten de Zusters van de Visitatie een nieuw klooster. Het volgende jaar richtten zij de vrije lagere meisjesschool op, die in 1886 door de gemeente werd aangenomen. Dadelijk na de uitvaardiging van de wet van 20 sept. 1884 had de gemeente reeds de instelling in de Schoolstraat aangenomen. Intussen had ze de gemeentelijke meisjesschool afgeschaft wegens een te gering aantal leerlingen en de jongensschool omgevormd tot een gemengde school, wat, op een buitengemeente, de aantrekkingskracht zeker niet ten goede kwam. Het katholieke monopolie werd nog verstevigd, toen men de 11de jan. 1886 op de volkrijke Hl. Hartparochie van wal stak met een vrije jongensschool, die van bij de aanvang 110 leerlingen telde. Het liberale tegengewicht kwam enkele maanden later. De 3de mei openden de liberalen een vrije school voor jongens en meisjes, nadat ze reeds het jaar tevoren bescheiden begonnen waren met een bewaarschool.

EEN LIBERALE SCHOOL OP SINT-AMANDSBERG.

Dat de liberalen van St.-Amandsberg de katholieke dominantie met lede ogen aanzagen, lijkt meer dan normaal. Ze herstelden zich evenwel zeer vlug na het dieptepunt van 1884. De „Liberale Associatie” werd heringericht en telde vlug een „aanzienlijk aantal leden”, gekenmerkt door hun „vrijzinnige denkwijze”¹⁴. Wat op Ledeberg gelukt was, probeerde men nu te St.-Amandsberg. Daar moest de tweede liberale en vrijzinnige gemeente komen aan de poorten van Gent. De liberalen keken naar de toekomst. Op 19 okt. 1885 werd de „Jonge Liberale Wacht” gesticht en enige weken vroeger was men in de Molenstraat begonnen met de bouw van een vrije liberale school, die rond Pasen 1886 haar deuren zou openen¹⁵. Intussen hield men het bij een bewaarschool¹⁶. Niet onbelangrijk was het beschikken over een propagandamiddel: op 6 dec. 1885 verscheen

(13) Deze cijfers komen uit de notities... bewaard op het Seminarie voor Nieuwste Geschiedenis (RUG). F. VANDERSTRAETEN, *De evolutie...* geeft, zonder bronvermelding, volgende „evolutie van het Sint-Amandsbergse onderwijs” voor de jaren 1883-1896:

Jaar	Jongens	Meisjes	totaal
1883	165	170	335
1884	284	55	339
1885	269	33	302
1889	438	370	808
1892	421	467	888
1895	439	415	854
1896	458	535	993

(14) *Morgenblad van Gent* (24 okt. 1885) 1/D, 2/A.

(15) *Ibidem*. De „Liberale Jonge Wacht” sloot aan bij de „Bond der Vlaamsche Liberale Maatschappijen van Gent”. *Bond der Vlaamsche Liberale Maatschappijen van Gent. Jaarverslag goedgekeurd in de bestuurszitting van 11 maart 1889* (Gent. 1889) 3-4.

(16) *Morgenblad van Gent* (6 mei 1886) 1/D; *La Flandre Libérale* (6 mei 1886) 1/D; *Journal de Gand* (6 mei 1886) 3/AB. Deze krantenberichten zijn het enige spoor van de bewaarschool.

het eerste nummer van het *Liberaal weekblad van St.-Amandsberg*¹⁷.

Om een poging te ondernemen met een vrije lagere meisjes- en jongensschool moesten de liberalen zich toch redelijk sterk voelen. Wilden ze geen mal figuur slaan, dan waren zeker een voldoende aantal leerlingen noodzakelijk, terwijl ze over de vereiste fondsen moesten beschikken om gebouwen te laten zetten, aan te kopen of te huren, meubilering en didactisch materiaal aan te schaffen en bekwaam onderwijzend personeel te betalen. Wellicht waren ze gesterkt door het succes van de in 1883 opgerichte stadsscholen van de Nieuwe Begijnhofstraat en de Dendermondse steenweg, die de kinderen van de arbeidersbevolking aldaar moesten opvangen¹⁸. Toen echter — zoals een correspondent van *Le Bien Public* uit St.-Amandsberg vermeldt — na de wet van 20 sept. '84 kinderen van buiten Gent één frank per maand schoolgeld moesten betalen, vreesde men in liberale kringen dat de katholieke scholen hiervan zouden profiteren. De liberalen van St.-Amandsberg vatten dan het plan op een school te bouwen en spraken hiervoor een Gents ondernemer aan, die een stuk terrein bezat dicht bij de stadsscholen. Deze kon zelf de lokalen zetten en achteraf verhuren. Hij nam overigens geen risico's door de constructie zodanig op te vatten dat er zeer gemakkelijk een omschakeling kon plaats vinden voor arbeiderswoningen¹⁹. Zo beweerde althans de correspondent van *Le Bien Public*, die, net zoals de krant, een vroege dood voorzag voor de vrije liberale instelling, tenzij Gentse kinderen haar zouden bevolken²⁰. De liberalen replikeerden met de bewering dat driehonderd kinderen uit St.-Amandsberg de Gentse stadsscholen bezochten en daardoor besloten werd een school met negen klassen te bouwen en uit te kijken naar gediplomeerde leerkrachten²¹.

(17) Het eerste nummer is bewaard op het „Musée international de la presse” (Mundaneum, Brussel) en staat niet vermeld bij E. VOORDECKERS, *Bijdrage tot de geschiedenis van de Gentse pers. Repertorium (1667-1914)* (Leuven-Paris, 1964) 325 (I.C.H.G., nr. 35). Voor de beginjaren van het weekblad zijn alleen enkele specimina bewaard, zodat we meteen onze voornaamste bron missen voor het ontstaan van de liberale school. Dat tekort werd in geringe mate gecompenseerd door de overname in het *Morgenblad van Gent* van artikels uit het weekblad. Beide bladen werden gedrukt op de persen van Walter Ghesels.

(18) Op de Dendermondse steenweg stond een kosteloze meisjesschool met kindertuin. In de Nieuw Begijnhofstraat (huidig Nieuwenhove, tegen de Wasstraat) werd een kosteloze jongensschool opgericht. M. STEELS, *Tentoonstelling. Het stedelijk lager onderwijs te Gent in de negentiende eeuw. Pand (Rijksuniversiteit), Onderbergen, Gent, 26 april-30 mei 1975. Catalogus* (Gent, 1975) 52 (Uitgave van het Willemsfonds, nr. 214). Bij de opening was, volgens *De Lagere School*, 1, 19 (22 sept. 1883) 155, de schoolbevolking als volgt verdeeld: jongensschool (5 klassen) met 231 leerlingen, waarvan 93 van katholieke scholen; meisjes- en bewaarschool (10 klassen) met 458 leerlingen, waarvan 226 van katholieke scholen.

(19) „Et voilà comme quoi il se fait que le promeneur qui passe par la rue du Moulin, peut apercevoir en construction deux rangées de classes parallèles à 10 mètres de distance l'une de l'autre. Chaque classe à deux portes et deux fenêtres. Les unes donnent dans l'allée du milieu, les autres dans une petite cour. Une cheminée surmonte chaque classe. L'ensemble représente une petite cité ouvrière complète”. *Le Bien Public* (26 nov. 1885) 2/B.

(20) *Id.* (19 nov. 1885) 1/CD; (26 nov. 1885) 2/AB.

(21) *Liberaal weekblad van St.-Amandsberg* (6 dec. 1885) 1/AB.

In elk geval mikten de initiatiefnemers naar de aan Gent palende en druk bewoonde Hl. Hartparochie. Om het nodige kapitaal te vergaren tastten ze in eigen beurs. Daarnaast ontvingen ze steun van het te Gent gevestigde provinciaal comité ten voordele der ter beschikking gestelde onderwijzers²² en van de liberale vereniging „L'Avenir”, die Gent, omwille van zijn scholen, als „une forteresse inexpugnable du libéralisme” betitelde en er naar streefde „Que chacune des communes qui l'insèrent [sic] voie s'élever à son tour, une école où les droits de la raison soient enseignés, où le respect de la conscience humaine soit prêché, où la génération apprenne à mépriser les préjugés et à combattre les superstitions”²³. Dergelijke scholen beschouwde de vereniging als de voorposten van de Gentse liberale burcht. Binnen de „citadelle”, waar de priester nochtans de stadsscholen bezocht²⁴, scheen ze zich minder zorgen te maken²⁵. St.-Amandsberg daarentegen moest van het clericale juk bevrijd worden. Een school zonder dogmatisch onderricht kon dat verhelpen²⁶.

Ook het onderwijzend personeel werd gevonden: negen gediplomeerden van rijkskweekscholen, zodat men er kon aan denken concreet de bevolking te bewerken. Dit gebeurde de 31ste maart 1886 in de strooibrief *Aan onze medeburgers van St.-Amandsberg*, die ondertekend was door het „Inrichtingsbestuur” van de school²⁷. Het bestond uit de bloemisten August Van

(22) Het comité werd opgericht onmiddellijk na de wet van 20 sept. 1884. Het bood financiële hulp en rechtsbijstand aan afgedankte of in disponibiliteit gestelde onderwijzers. Als voorzitter fungeerde Prosper van de Kerckhove, oud-senator, en als secretaris Albert Mechelynck, advocaat en provincieraadslid. *De Lagere School*, II, 36 (4 okt. 1884) 285.

(23) *Rapport... l'Avenir* (1886) 7. Zie ook *La Flandre libérale* (19 nov. 1885) 2/C. Tijdens het eerste kwartaal van 1886 schonk „L'Avenir” 1000 fr. aan de school van St.-Amandsberg. *Journal de Gand* (15 mei 1886) 2/B.

(24) Na de uitvaardiging van de wet van 1 juli 1879 had bisschop Bracq zijn priesters verbod opgelegd godsdienstonderricht te geven in de stadsscholen. In de zitting van 16 september besloot de gemeenteraad dit onderricht toe te vertrouwen aan het onderwijzend personeel. Zodra de wet van 20 sept. '84 in voege was, kwam het tot een akkoord tussen het college van burgemeester en schepenen en de bisschop om godsdienst opnieuw door priesters te laten geven. Aldus vermeed het college dat de regering een aantal katholieke scholen aannam en hiervoor een gedeelte der subsidies gebruikte, die anders voor de stadsscholen bestemd waren (zie de gemeenteraadszittingen van 18 okt., 22 nov. en 18 dec. 1884 in *Bulletin communal. Ville de Gand* (1884) 1038-1042, 1110-1115, 1308-1311). Deze overeenkomst tussen stadbestuur en bisschop stond bekend als de „Pacifiatie van Gent”. *De Toekomst*, XXIX, 1 (jan. 1885) 46. Luik liet eveneens de priester toe binnen zijn scholen. De twee andere grote liberale steden, Brussel en Antwerpen, weigerden ten koste van subsidievermindering.

(25) „La rentrée du prêtre à l'école n'a servi qu'à amuser les enfants eux-mêmes de l'insanité lamentable de ses calembredaines sacrées”. *La Flandre libérale* (24 febr. 1886) 2/D.

(26) *Morgenblad van Gent* (29 nov. 1885) 2/BC; *La Flandre libérale* (26 nov. 1885) 1/E; (24 febr. 1886) 2/D.

(27) Bewaard in het archief van het St.-Lievenscollege-Hl. Hart, St.-Amandsberg. De drukker was L. De Busscher, Savaanstraat 32, Gent. Het briefje beslaat 1 p. We kregen het in handen langs prof. em. R. Van Pottelbergh om. Hiervoor onze beste dank.

Geert²⁸ en Bernard Maenhout²⁹, de cimentfabrikanten Isidoor³⁰ en Charles Schepens³¹, de landbouwer Lieven De Meyer³² en de Gentse stadsonderwijzer Aimé Bogaerts, die afkomstig was van Oostakker en St.-Amandsberg bewoonde³³. Voor een deel waren het dezelfde personen, die in 1883 lid

(28) Auguste Van Geert, Gent 4 sept. 1846 - Brussel 3 jan. 1913. Hij was medestichter en eerste voorzitter van de „Syndicale Kamer der Belgische hofbouwkundigen” van 17 mei 1880 tot 1894, toen hij om gezondheidsredenen ontslag nam. Men stelde hem dan aan als ere-voorzitter. Tevens was hij medestichter, -uitgever en bestuurder van de *Revue d'horticulture belge et étrangère* (1875). Hij schreef een *Iconographie des Azalées* (1882). Gemeente St.-Amandsberg, *Bevolking*; *Revue d'horticulture belge et étrangère*, XXXIX (1913) 24; *Centenaire de l'indépendance de la Belgique* (1830-1930). *Un siècle d'essor horticole belge. Commémoration du cinquantenaire de la fondation de la Chambre syndicale des horticulteurs belges. 1880-1930. Eeuwfeest...* (Gent, 1930) 65, 79, 115, 149, 151. Lid van de Gentse loge „La Liberté”. *Fondsblad* (4 juni 1874) 1/D.

(29) Bernard Maenhout, Kortrijk 7 nov. 1833 - St.-Amandsberg 17 okt. 1906. Gemeente St.-Amandsberg, *Bevolking*. „Gezel” Maenhout werd burgerlijk begraven. *Vooruit* (21 okt. 1906) 3/B; (23 okt. 1906) 3/A. Hij was leverancier van de Gentse socialistische vrijdenkersbond. Archief Socialistische Vrijdenkersbond, *Kwitancenboek, 1886-1900* (bewaard op het archief van de B.S.P., Vooruit, Gent).

(30) Isidore Schepens, Gent 5 febr. 1838 - St.-Amandsberg 24 febr. 1921. Gemeente St.-Amandsberg, *Bevolking*. Voorzitter van de „Liberale Associatie” St.-Amandsberg. *Morgenblad van Gent* (6 juni 1886) 2/D. Lid van de Gentse loge „La Liberté” en van het kapittel „Union des Flandres”. P. OUWERX, *Les précurseurs du communisme. La franc-maçonnerie peinte par elle-même* (Tirlemont 1940) 178. Ouwerx steunde zich op het *Bulletin du Grand-Orient de Belgique* (1903) 78.

(31) Charles Schepens, Gent 23 dec. 1828 - 23 okt. 1892. Gemeente St.-Amandsberg, *Bevolking*.

(32) Lieven De Meyer, Oostakker 11 sept. 1818. Gemeente St.-Amandsberg, *Bevolking*.

(33) Amatus Joannes Adrianus (Aimé) Bogaerts, Oostakker 27 jan. 1859 - Gent 18 maart 1915. Hij was de zoon van Petrus (Gent, ° 12 maart 1829), onderwijzer, en Maria De Vriese (Gent, ° 29 juli 1828). Zijn vader wilde hem voor ingenieur laten studeren, maar hij verkoos de Gentse kweekschool te volgen. Daar liep hij zijn eerste straf op om te juichen om de liberale overwinning van 10 juni 1878. Hetzelfde jaar behaalde hij zijn onderwijzersdiploma en trad hij in het Gentse stadsonderwijs. De 31ste juli huwde hij met Marie Clémence Bracke. Als beheerder en hoofdredacteur van het opvoedkundige tijdschrift *De Lagere School* (1883-1887), dat eveneens bij L. De Busscher gedrukt werd, steunde hij de constructieve onderwijspolitiek van de liberale regering. Haar val in juni 1884 plaatste Bogaerts onmiddellijk in de oppositie tegen het katholieke overheidsbeleid. Bogaerts bezat ook literair talent. In 1885 werd hij voor een gedicht bekroond in een prijskamp voor schoolkoren, uitgeschreven door „De Distel” (Brussel), en behaalde hij het volgende jaar een tweede en een derde prijs in een toneelprijskamp, ingericht door de „Bond van de werkmansgenootschappen Laurent”. Daarenboven stimuleerde hij de „Algemeene Belgische Onderwijzersbond” en ijverde hij in 1887 met succes voor de stichting van een ziekenfonds onder de leden van het Gentse onderwijzerskorps, waarvan hij de eerste onderzitter werd. Gemeente Oostakker, *Burgerlijke stand*; Archief Socialistische Vrijdenkersbond, *Verslagboek 1904-1928* (ingeplakte krantenknipsels uit Vooruit ter gelegenheid van Bogaerts' overlijden); Archief B.S.P., *Documentatiemap A. Bogaerts*; AVANTI, In memoriam Aimé Bogaerts, *Zondagsblad. Bijblad van „Vooruit”*, I, 10 (23 mei 1915) 77-78; F.R., Korte levensschets van Aimé Bogaerts, in: A. BOGAERTS, *Volledige werken. Kindergedichten, liederen en -toneeltjes. Socialistische zangen en cantaten. Toneelwerken en zangspelen* (Gent, 1925) 5-7; M. DE VROEDE, e.a., *Bijdragen... Deel I... en Deel II...*, passim.

waren van het schoolcomité dat toezicht had over de gemeenteschool³⁴. I. Schepens en B. Maenhout behoorden tot de vooruitstrevende strekking binnen de liberale partij³⁵. A. Van Geert en I. Schepens maakten deel uit van de Gentse loge „La Liberté”. De voorzitter van „L'Avenir”, de progressief-liberaal F. Cambier³⁶, bekleedde tussen '82 en '85 de functie van achtbare (voorzitter) in „La Liberté”³⁷. De contactpunten van de school lagen blijkbaar verder dan „L'Avenir”³⁸. Naast hun (progressief) liberalisme en hun vrijzinnigheid bezaten de leden van het „inrichtingsbestuur” van de vrije school nog een gemeenschappelijke trek: te oordelen naar hun beroep konden ze financieel tegen een stootje. Meteen zijn we gefixeerd omtrent de eerste fondsen voor de school en weten we ook dat enkelen onder hen in staat waren zekere druk uit te oefenen op hun werknemers ten einde kinderen naar de liberale school te sturen. A. Bogaerts vormde hier de uitzondering, maar zijn taak lag, zoals hierna zal blijken, meer op het administratieve en propagandistische vlak.

De aankondigingsbrief van het beheerscomité meldde de opening van een bewaarschool en een lagere jongens- en meisjesschool. Daarnaast bevatte ze enige praktische inlichtingen als de inschrijvingsdagen, het aantal leerkrachten (één bestuurder, drie onderwijzers en vijf onderwijzeressen), het programma, identiek aan dat der Gentse stadsscholen maar dan zonder godsdienst, de bewaking van de leerlingen buiten de klasuren. Verder legde men de nadruk op de zorg voor de gezondheidstoestand der leerlingen: de school was gevestigd in „het droge en openluchtige deel der gemeente”, de lokalen waren hoog, de speelplaats en tuin uitgestrekt, terwijl er een geneesheer aan de school gehecht was. Boven alles zouden de bestuurder en de schoolcommissie de zedelijkheid van onderwijzers en leerlingen in het oog houden, „want hoe menigmaal gebeurt het niet, dat deze gewichtige zaak gansch verwaarloosd wordt, getuige daarvan hetgeen in onze gemeente voorgevallen is en waardoor menig kind zijne onschuld verloren heeft en in het verderf gestort is”.

Geheel de campagne der liberalen ten voordele van de school draaide trouwens rond het probleem van de zedelijkheid. De vrije katholieke school was pas van stapel gelopen, toen de liberale kranten berichten loslieten „nopens de feiten door den schoolmeester met God, Rotthiers, op zijne leerlingen gepleegd”. Men wist te vertellen dat „alles gebeurde in de school, tot zelfs binst de lesuren”³⁹. Er zou zelfs een jongetje van elf

(34) *Journal de Gand* (3 aug. 1888) 1/D.

(35) *Congrès libéral progressiste de Belgique. Séances des 29 et 30 mai 1887* (Bruxelles, 1887) 14 en 17.

(36) Félix Cambier, Gent 2 nov. 1854 - Gent 19 dec. 1934, ingenieur. Gemeenteraadslid en schepen van Gent. Progressistisch volksvertegenwoordiger (1900-1908). Directeur van het *Journal de Gand*. P. VAN MOLLE, *Het Belgisch Parlement 1894-1969* (Ledeberg-Gent, 1969) 35.

(37) *Or.' de Gand. LXXXme anniversaire de la R.'. L.'. La Liberté* (S.I. [1947]) 16. Cambier werd als achtbare opgevolgd door zijn geestesgenoot C. Heynderickx.

(38) In het lokaal van „La Liberté” stond een bus van „L'Avenir”. Zie de maandelijksse staten van inkomsten van „L'Avenir” in *La Flandre libérale*.

(39) *Morgenblad van Gent* (11 april 1886) 1/D.

jaar op sterven liggen. De geestelijkheid kreeg eveneens beschuldigingen te aanhoren omdat ze de feiten zo lang mogelijk verzwegen had, hoewel deze haar bekend waren via de biechtstoel. Voor de liberale kranten was er maar één alternatief: „'t Is nu aan U, ouders, van wel toe te zien, dat uwe kinderen in de handen van zulke monsters niet meer vallen. Wilt ge in het vervolg gerust wezen, zendt ze naar de liberale scholen”⁴⁰.

Het katholieke tegenoffensief bleef niet lang uit. Pas enkele dagen na de aankondiging van 31 maart kregen de parochianen van het Hl. Hart een gedrukte brief van pastoor S. Blomme aan huis⁴¹. Hierin verbood hij uitdrukkelijk de kinderen naar de nieuwe instelling te sturen onder de dreiging zich anders „grootelijks voor God plichtig te maken”. S. Blomme argumenteerde vooral met het volledig ontbreken van godsdienstondericht, gebed en kruisbeeld in de liberale school. Dit staafde hij met aanhalingen uit het *Liberaal weekblad van St.-Amandsberg* en uit het jaarverslag van „L'Avenir”⁴². Het geval Rothiers kwam eveneens ter sprake. Voor de feiten werd niet het gebrek aan toezicht in de katholieke scholen verantwoordelijk gesteld, maar „het boos en verdorven hert van eenen bijzonderen persoon, van eenen bedrieger, die de christelijke zedenleer aan zijne leerlingen door zijne woorden voorstelde, en in zijne werken de onafhankelijke zedenleer uitoefende”. S. Blomme wilde niet uitweiden over gelijkaardige gevallen „in liberale officieele scholen”⁴³. Wel waarschuwde hij voor de druk die „meesters, fabrikanten” of „bazen” uitoefenden „van den armen werkman te laten kiezen tusschen zijne consciëntie en een stuk brood” en bood hij zichzelf aan om eventueel arbeiders, die in dergelijke situatie verkeerden, nieuw werk te bezorgen. Dat de katholieke werkgevers identieke drukingsmiddelen gebruikten hoeft geen nadere verklaring. Hetzelfde geldt voor de eigenaars die geen moeite hadden hun huurders te overtuigen. Voorts was het katholieke gemeente-

(40) *Id.* (4 april 1886) 1/D. Rothiers poogde nog Frankrijk te bereiken, kwam in de gevangenis van Bergen terecht en werd achteraf veroordeeld tot dertien jaar gevangenis. *Id.* (11 april 1886) 2/A; *Gazette van Gent* (22 april 1886) 2/C; Archief pastorie Hl. Hart St.-Amandsberg, *Ephémérides...*, maart 1886.

(41) Eveneens bewaard in het archief van het St.-Lievencollege - Hl. Hart. De brief (2 p.) werd gedrukt door L. Muyshondt, „bij de kerk van het heilig Hert”. S. Blomme werd als eerste pastoor van de Hl. Hartparochie benoemd op 17 dec. 1877. In 1887 volgde Planchon hem op. *Sint-Amandsberg en de Negenmeimarkt...*, 34-35.

(42) Blomme haalt het *Liberaal weekblad* van 14 maart aan. Het is niet in verzameling bewaard. Uit het jaarverslag van „L'Avenir” distilleerde hij volgende zin: „Ces secours d'ailleurs, nous ne l'avons accordé que sous la condition expresse d'exclure strictement de l'enseignement à donner toute espèce de leçon dogmatique”. *Rapport... l'Avenir* (1885) 5.

(43) Terwijl Rothiers nog in de gevangenis zat, konden de katholieken aanstoot nemen aan de gemeentelijke hulponderwijzer van Aalter, De Walsche, die het meer voor de meisjes had en beschuldigd werd van „zeventien aanslagen op de eerbaarheid”. *Morgenblad van Gent* (20 mei 1886) 2/B, dat het *Fondsblad* aanhaalt, en (22 juni 1886) 2/C. Wanneer indertijd dergelijke gevallen aan het licht kwamen bij het onderwijzend personeel hadden kranten en politici altijd een voorraad feiten en namen bij de hand, die als doeltreffend antwoord dienst deden bij eventuele aanvallen van de tegenpartij. Zij bijv. *Loi sur l'instruction primaire du 1er juillet 1879. Tome second (Discussions parlementaires)* (Bruxelles, 1879) 266-269.

bestuur meester over het bureel van weldadigheid: kinderen sturen naar de liberale school stond gelijk met weigering van hulp⁴⁴.

Het onderwijzend personeel werd evenmin met rust gelaten⁴⁵. De meest geviseerde zal ongetwijfeld het schoolhoofd C.A. Van Ootegem geweest zijn⁴⁶. Onderwijzer sedert 1867 fungeerde hij eerst te Lovendegem. Naar eigen getuigenis kreeg hij er in het begin der zeventiger jaren last met de diocesane inspecteur die hem verplichtte zijn ontslag in te dienen bij het Willemsfonds⁴⁷. Hem werd eveneens verboden liberale

(44) „L'Avenir” vermeldt deze drukkingmiddelen in verband met een vrije school, die de vereniging, eveneens in 1886, hielp tot stand komen te Oostakker. *Rapport... l'Avenir* (1887) 5-6. Hetzelfde kan gezegd worden van liberale zijde. Het waren trouwens beproefde methoden uit de schoolstrijd.

(45) „L'Avenir” sprak van „les anathèmes et les excommunications lancées contre les parents des élèves et contre le personnel enseignant par un clergé fanatique. *Id.* (1886) 6. Behalve bestuurder C.A. Van Ootegem en zijn echtgenote E. Langleit zijn de leden van het onderwijzend personeel ons onbekend via de bronnen. F. VANDERSTRAETEN, *De evolutie...*, 56 geeft Marie Louise Gaillard en Emma Van Melle als onderwijzeressen op.

(46) Carolus Aloysius Van Ootegem werd te Winkel-Sint-Kruis geboren op 17 dec. 1847 als zoon van Joseph Van Ootegem, onderwijzer, en Francisca De Baerdemaeker. Hij behaalde zijn onderwijzersdiploma aan de rijkskweekschool te Lier op 27 maart 1867 en startte vanaf de 5de mei als hulponderwijzer bij zijn vader te Lovendegem. Daar trad hij op 7 april 1875 in het huwelijk met Octavia Rosalia Van Doorne. De 2de juli 1878 werd hij als hulponderwijzer in een Gentse stadsschool aanvaard. Bij M.B. van 30 okt. 1879 bekwam hij van ambtswege een benoeming als gemeentelijk onderwijzer van Waarschoot. Het katholieke gemeentebestuur aldaar had immers geweigerd een onderwijzer in de gemeenteschool te plaatsen na het vertrek van de titularis naar het katholieke onderwijs. Zodra de wet van 20 sept. '84 was uitgevaardigd was het er als de kippen bij om de gemeenteschool af te schaffen en Van Ootegem op wachtgeld te plaatsen (25 okt. 1884). De 2de nov. '85 meldde Van Ootegem aan de burgemeester zijn verhuis naar St.-Amandsberg. Weduwnaar geworden huwde hij op 11 dec. '86 te Gent fröbelonderwijzeres Elisa Nathalia Langleit (Gent, 14 aug. 1860 - Gent 21 febr. 1933), die hij had leren kennen te Waarschoot. Zij was er eveneens van ambtswege aangesteld (11 jan. '83) en op dezelfde dag als hij ter beschikking gesteld. Van Ooteghem overleed te St.-Amandsberg op 17 jan. 1903. Gemeentearchief Waarschoot, *Onderwijs I: Gemeenteschool. Benoeming personeel. Inrichting klassen. Jaar VIII - 1938; Inbeschikbaarstelling, rechtsvordering, gemeenteonderwijzers 1880-1896*. C.A. Van Ootegem was lid van de Gentse loge „La Liberté”. *Bulletin du Grand-Orient de Belgique*, 1-2 (5903) 58, 65-66. De datum van zijn inwijding is ons onbekend. Zijn vertrouwensfunctie laat veronderstellen dat hij ofwel reeds vrijmetselaar was vóór zijn aanstelling als schoolhoofd, ofwel bij zijn aanstelling geïnitieerd werd. Wij kunnen ons hier alleen steunen op een tweetal ons gekende gevallen: A. Sluys als directeur van de Brusselse modelschool (R. DESMED, *A propos du mémoire de la loge des Amis Philanthropes sur l'enseignement primaire obligatoire et laïque* (1859-1860), *Revue belge de philologie et d'histoire*, LIII, 2 (1975) 401) en J. Guiot, als directeur van de vrije liberale school te Temse (Archief Ligue de l'enseignement, *Lutte scolaire. 1886. Correspondance. Divers. Dossier II*, J. Guiot aan A. Sluys, 16 aug. 1886).

(47) Diocesaan inspecteur Van Boxelaere maakte gewag van de „slechte” invloed van het „Willemsfonds” op onderwijzers en leerlingen in de zitting van de centrale commissie van 28 dec. 1867. Hij herhaalde dit jaarlijks tot in 1870. *Rapport triennal sur la situation de l'instruction primaire en Belgique, présenté aux Chambres législatives, le 13 mai 1870 par M. Eudore Pirmex, ministre de l'intérieur. Neuvième période triennale. 1867-1868-1869* (Bruxelles, 1871) XXX, XXXIV, XXXVI-XXXVII en C; *Rapport... présenté... le 28 janvier 1874, par*

kranten te lezen, tot zelfs de *Gazette van Gent*, wat hij evenwel weigerde. Steeds zorgde hij ervoor de werken van Voltaire, Rousseau en Sue aan het speurende oog van de inspecteur te onttrekken. Zijn uitstapjes naar de stad ontvingen eveneens afkeuring, terwijl hij de geestelijkheid nog meer wist te ontstemmen met nu en dan de vrijdag een hapje vlees te verorberen⁴⁸. Op 30 okt. 1879 werd hij bij ministerieel besluit opgedrongen aan het katholieke Waarschoot. Na de wet van 20 sept. 1884 stelde het gemeentebestuur hem ter beschikking. Voor de katholieke tegenpropaganda viel op dat liberale product uit de schoolstrijd wel een en ander aan te merken.

De clericale actie bleek weinig succesvol. Op 3 mei 1886 opende de rationalistische school⁴⁹ haar deuren en de volgende dag telde men er, volgens liberale kranten, 222 leerlingen. 109 kwamen van de katholieke scholen, de jongensschool van het Hl. Hart voorop met 63 leerlingen. De Gentse stadsscholen verloren 22 kinderen, 24 hadden nog geen school bezocht, terwijl er 67 de liberale bewaarschool hadden bevolkt, die het jaar tevoren was opgericht⁵⁰. De voldoening bij de liberalen was groot en met

M. Delcour, ministre de l'intérieur. Dixième période triennale. 1870-1871-1872 (Bruxelles, 1874) 93. Van Ootegem gaf de 18de dec. 1871 zijn lidmaatschap op bij het „Willemsfonds”. Als onderwijzer van Waarschoot stortte hij vanaf 1880 weer zijn lidgeld. In 1892 was hij opnieuw ontslaggevend. Archief Willemsfonds, 1.6.1. *Ledenlijsten. Namen + adressen* (bewaard op de Universiteitsbibliotheek te Gent).

(48) Van Ootegem vertelde dit stuk van zijn levensverhaal op een meeting van de Gentse „Cercle de Propagande progressiste” met als onderwerp „Le prêtre hors de l'école”. *Journal de Gand* (30 juni 1890) 2/E, 3/A.

(49) De benaming „rationalistische school — école rationaliste” werd toen gebruikt om de scholen aan te wijzen waar helemaal geen godsdienstonderricht verstrekt werd en die duidelijk anti-dogmatisch en anti-clericaal waren ingesteld. Hiermee stopt voor St.-Amandsberg ook alle overeenkomst met het indertijd beruchte rationalistische weeshuis van Cempuis (Oise) of het hiervan gecopieerde in 1895 opgerichte rationalistische weeshuis van Vorst, waar een goed omlijnde opvoedingstheorie en -praktijk achter stak: „l'éducation intégrale”. In dat geval verkeerde nadien ook de Antwerpse Ferrerschool. Over deze rationalistische nieuwe schoolbeweging lopen momenteel twee licentieverhandelingen bij prof. M. De Vroede (K.U.L.).

(50) *La Flandre libérale* (6 mei 1886) 1/D; *Journal de Gand* (6 mei 1886) 3/AB; *Morgenblad van Gent* (6 mei 1886) 1/D, 2/A. Naast de Hl. Hartschool verloor de Visitatie 23 leerlingen, kwamen er 10 van een door ons niet geïdentificeerde katholieke school „bestuurd door een burgerlijken onderwijzer” en 13 „uit andere clericale scholen”. Pastoor Blomme noteerde in de *Ephémérides...* op 13 sept. '86 een verlies van „quelques garçons” voor de Hl. Hartschool. Als we de leerlingenaantallen bekijken van de Gentse stadsscholen op de Dendermondse steenweg en in de Nieuw Begijnhofstraat constateren we voor de bewaarschool Dendermondse steenweg een daling van 415 naar 288 tussen de schooljaren '85-'86 en '86-'87. De meisjesschool zakte van 365 naar 346, terwijl de jongensschool van de Nieuw Begijnhofstraat steeg van 383 naar 398. Het opgegeven verlies van 24 leerlingen in de liberale kranten zou wel eens aan de lage kant kunnen liggen. Anderzijds zijn er grote schommelingen in de leerlingenaantallen. Zo herstelt de bewaarschool zich in het schooljaar '87-'88 met 330 en in '88-'89 zelfs met 465 kinderen. Nader onderzoek blijft dus geboden, maar kon binnen het kader van dit artikel, gezien de toestand van het archief van het Gents stedelijk onderwijs, niet uitgevoerd worden (De leerlingenaantallen van de Gentse stadsscholen staan jaarlijks afgedrukt in het *Verslag over het bestuur en de toestand der zaken van de stad Gent*).

genoegen constateerden zij „deze anticlericalen geest welke zich van [de] bevolkingen meester maakt”⁵¹. Van katholieke zijde beschouwde men het gedrag van Rotthiers als hoofdoorzaak voor het leerlingenverlies, samen met de ermee gepaard gaande veelvuldige veranderingen van onderwijzer. Vanaf september '86 startte de Hl. Hartschool met drie gediplomeerde leerkrachten, wat wijst op de noodzakelijkheid te concurreren met het gediplomeerd onderwijzend personeel uit de Molenstraat⁵².

Dat de liberale school geprofiteerd heeft van het geval Rotthiers lijdt geen twijfel, maar aan de andere kant blijft het aantal leerlingen, zelfs met inbouw van de gebruikte pressiemiddelen, impressionant. Voor een aantal huisvaders op de Hl. Hartparochie moest deze school zonder godsdienstondericht, zelfs zonder zuiver afdreunen van catechismuslessen maar met openlijk anticlericaal onderwijs toch aan een verlangen voldoen. Drie maanden later, bij de eerste prijsuitdeling, stonden reeds 260 leerlingen op het podium om het schoolcomité, vergezeld van de Gentse burgemeester Lippens en een „reeks hooggeplaatste personen”, waaronder F. Cambier, te verwelkomen⁵³. Zang, fanfarestukken en gymnastiekoefeningen luisterden deze liberale manifestatie op. In een toespraak wees A. Van Geert op de goede opvoeding die de school verstreekte. Directeur C.A. Van Ootegem gaf een overzicht van de drie Belgische organieke wetten op het lager onderwijs en verwoordde als volgt het ontstaan van de school: „In onze gemeente bestond geen vrij, onafhankelijk onderwijs meer. De officiële school is gedood, niet in naam, want tot zelfs de katholieke scholen zijn door ons clericaal bestuur *officieel* gemaakt, maar in de daad. De verwezelde hand der geestelijkheid is door de wil der bestuurders onze gemeente meester in al hare scholen, en kweekt er een ras van bijgelovigen. Een vrij burger wil dit niet: hij wenscht zijne kinderen min kwakzalverij en meer degelijk onderwijs en reinere, edeler gevoelens: daarom kwam de liberale school tot stand!”⁵⁴. Het voorbeeld van St.-Amandsberg werkte zo bemoedigend dat, terwijl de kas van „L'Avenir” goed gespijsd was, nog hetzelfde jaar een vrije liberale school van stapel liep op Oostakker⁵⁵.

DE BLOEIPERIODE 1886-1890.

Het eerste jaar na de stichting telde de school ca. driehonderd leerlingen, een getal dat voor de volgende jaren nog opliep⁵⁶. Men was zelfs genood-

(51) *Morgenblad van Gent* (6 mei 1886) 1/D.

(52) Archief pastortij Hl. Hart, *Ephémérides...*, 13 sept. 1886.

(53) De prijsuitdeling greep plaats op zondag 1 aug. '86 in de lokalen van de Molenstraat. *Journal de Gand* (29 juli 1886) 2/B; *Morgenblad van Gent* (8 aug. 1886) 2/A.

(54) *Morgenblad van Gent* (8 aug. 1886) 2/A.

(55) *Rapport... l'Avenir* (1886) 7.

(56) De bewaarde opgaven van leerlingenaantallen lopen nogal uiteen. In een voordracht te Brussel citeerde A. Sluys volgende cijfers: 1887, 280 leerlingen; 1888, 300; 1889 en 1890, 340. *La Réforme* (11 nov. 1893) 3/A. *La Flandre littéraire* (5 aug. 1887) 1/E vermeldde voor 1887 330 leerlingen. Het *Journal de Gand* (2 aug. 1888) 1/E en (30 juli 1889) 2/AB voor 1888 350 en voor 1889 bijna 400. „L'Avenir” sprak in 1887 van 350 leerlingen. *Rapport... l'Avenir*

zaakt een nieuwe klas bij te bouwen⁵⁷. Toen de school in 1888 van katholieke zijde zwaar bestookt werd, somde het *Journal de Gand* eens de redenen van haar succes op⁵⁸. Vooreerst was er het duidelijke opzet. De ouders wisten dat er geen godsdienstonderricht zou gegeven worden en dat het in de bedoeling lag „à soustraire les enfants aux pratiques et aux croyances du culte catholique”. Naar verluidt ontnam dit de geestelijkheid alle wapens vermits zij, wegens de klaar omschreven doelstellingen, haar clichés over de liberale hypocrisie in verband met de neutrale school niet kon gebruiken. Verder legde het *Journal de Gand* de nadruk op de systematische weigering gunsten te verlenen aan de ouders. De comités van sommige liberale scholen bewerkten de ouders met bons voor brood of steenkool, met klederen of zelfs met geld. Op St.-Amandsberg daarentegen hielpen de ouders de school, langs de „Liberale Schoolpenning”⁵⁹ om, mee ondersteunen, zodat men de categorie die op aalmoezen uit was uit-schakelde. Ten slotte wees het dagblad op het bestaan van een school-comité, dat werkelijk de school beheerde en autoriteit bezat over het onder-wijzend personeel. Het verschil met het schoolcomité van '79-'84, dat slechts raadgevende macht bezat en in het geval van St.-Amandsberg optornde tegen een katholiek gemeentebestuur, moest zeker merkbaar zijn. De krant riep ook nog de superioriteit van het gegeven onderricht tegenover de katholieke scholen in, maar hierover valt niet te oordelen. Geheel het didactische aspect van de rationalistische school is om zo te zeggen onbekend.

Bovengenoemde redenen leggen wel gewicht in de schaal, maar zijn bijlange niet voldoende. De druk van liberale werkgevers op de ouders valt niet weg te cijferen. Het katholieke *Gazetje van St Amandsberg* beweerde zelfs schriftelijke bewijzen in zijn bezit te hebben⁶⁰. In een artikel ter gelegenheid van de sluiting van de school zou achteraf van socialistische zijde een gelijkaardig verwijt aan de liberale patroons toegestuurd worden⁶¹. Wat het *Journal de Gand* ook moge beweren, zonder gunsten en giften aan ouders en kinderen zou het leerlingenaantal niet zulke vlucht hebben genomen. Enkele jaren later moest de krant in de persoon van F. Cambier toegeven dat men aanvankelijk beloningen gaf aan kinderen die niet naar kerk of kapel gingen en evenmin de katholieke patronage bezochten⁶². De eerste communie bleef een probleem voor deze rationalistische instelling. Zo stelden we vast dat enerzijds met allerhande middelen ge-

(1887) 5. „Rondom vierhonderd” luidde in 1889 de versie van het *Liberaal weekblad van St.-Amandsberg* (2 juni 1889) 2/A. Pastoor Planchon gaf in zijn *Relatio status. Parochia de SS. Cordis Jesu* „fere 120 alumni vel alumnae” op. Hij verwaarloosde evenwel de „pueri” uit de bewaarschool aan te tekenen. Wel meldde hij dat de leerlingen „ex multis paroeciis” kwamen. Voor de twee katholieke aangenomen scholen gaf hij respectievelijk 110 jongens en 113 meisjes op. De bewaarschool werd bezocht door 367 kinderen, terwijl de beide zondagsscholen elk ca. 70 leerlingen telden (De *Relatio status* is ingesloten in de *Ephémérides*...).

(57) *Rapport... l'Avenir* (1888) 6.

(58) *Journal de Gand* (2 aug. 1888) 1/DE en (3 aug. 1888) 1/DE.

(59) De „Liberale Schoolpenning” van St.-Amandsberg werd in 1888 opgericht. *Liberaal weekblad van St-Amandsberg* (18 juni 1889) 1/A.

(60) 't *Gazetje van St Amandsberg* (10 okt. 1886) 3/A.

(61) *Vooruit* (20 sept. 1896) 1/AB.

(62) *Journal de Gand* (29 febr. 1892) 1/C.

poogd werd de kinderen te onttrekken aan de communie⁶³, terwijl men anderzijds de communicanten klederen bezorgde⁶⁴. Bij iedere prijsuitdeling stond de schenking van kledingstukken eveneens op het programma⁶⁵. Aan de beweringen van het *Journal de Gand* zijn bijgevolg enige correcties aan te brengen. Wellicht waren deze aangewende overtuigingspraktijken bij de school van St.-Amandsberg minder in gebruik vergeleken bij deze van andere vrije liberale instellingen. In alle geval vormden ze voor het schoolcomité een noodzakelijk onderdeel.

Vanaf 1887 zetelden twee afgevaardigden van de ouders in het schoolcomité. Deze vorm van inspraak moest de verbondenheid met de instelling versterken⁶⁶. Van meer belang voor de bloei van school was het ontbreken van financiële zorgen. Alles liep in rechte banen dank zij het provinciaal comité ten voordele der ter beschikking gestelde onderwijzers, die de wedden van het personeel voor haar rekening nam⁶⁷, en de stortingen van „L'Avenir”⁶⁸. Het belangrijkste van al lijkt ons het streven der liberalen langs de school om vaste voet te krijgen in de lokale gemeenschap. De instelling was het propagandamiddel bij uitstek en tevens de spil waarrond alle activiteiten zich bewogen, zodat tezelfdertijd de integratie in het lokale leven bevorderd werd. Twee personen vielen hier op door hun werk aan de basis, A. Bogaerts en C.A. Van Ootegem.

Tijdens de maanden september en oktober '86 moeten katholieken en liberalen mekaar voortdurend voor de voeten gelopen hebben bij de jacht op leerlingen. 't *Gazetje van St Amandsberg* wijdde er op 10 oktober bijna een geheel nummer aan. In die periode maakte A. Bogaerts bepaald indruk op zijn katholieke tegenstanders. Op 19 september greep op de Hl. Hartparochie een volksfeest plaats, denkkelijk een katholiek, vermits de liberalen dezelfde dag een ander inrichtten. De harmonie van de Vooruit zorgde er voor de muzikale noot en blaasde lustig de „Marseillaise”. A. Bogaerts hield er een toespraak, die hem vanwege de katholieken het etiket socialist opleverde, maar ook de lof om de school te hebben bevolkt met kinderen van socialistische ouders⁶⁹. Anderhalve maand later konden de liberalen

(63) 't *Gazetje van St Amandsberg* (27 maart 1887) 1/A. 't *Gazetje* spreekt van „geweld en omkoopning”.

(64) *Id.* (10 okt. 1886) 1/B. Hiervoor zorgde de vereniging „Vrienden van Vrijheid en Licht”.

(65) *Morgenblad van Gent* (8 aug. 1886) 2/A; *La Flandre libérale* (5 aug. 1887) 1/E; *Journal de Gand* (1 aug. 1888) 2/D en (30 juli 1889) 2/AB. De dames van „l'Œuvre des écoles de la campagne” zamelden de klederen in.

(66) *Rapport... l'Avenir* (1887) 5.

(67) *Id.* (1890) 3.

(68) „L'Avenir” stortte volgende sommen:

1886	2.000
1887	2.500
1888	2.500
1889	2.200
1890	3.965 fr.

Intussen werd ook nog de school van Oostakker gespijsd: 1886, 1.000 fr., 1887, 4.107 fr. 39; 1888, 2.700 fr.; 1889, 1.880 fr. 02; 1890, tevens het laatste bestaansjaar, 2.537 fr. 34. *Id.*, 1886 - 1890.

(69) 't *Gazetje van St Amandsberg* (10 okt. 1886) 2/BC, 3/A; (17 nov. 1895) 3/B.

reeds beroep doen op een eigen fanfare ⁷⁰. Zeer vruchtdragend werk voor de liberalen leverden A. Bogaerts en C.A. Van Ootegem in het klaarstomen en opsporen van bekwaamheidskiezers voor gemeente en provincie ⁷¹, een typisch klusje voor onderwijzers. Gezien de grote mobiliteit van de bevolking op de Hl. Hartparochie was het immers interessant de hand te leggen op de liberale bekwaamheidskiezers en ze tijdig op de kiezerslijsten te krijgen. Dat het katholieke gemeentebestuur voor bekwaamheidskiezers van deze strekking tekenen vertoonde van slordigheid en vergetelheid hoeft geen betoog. A. Bogaerts en C.A. Ootegem ontpopten zich hier als specialisten van de kiezerslijsten ⁷². Ondertussen leerden ze de bevolking kennen, werden ze in staat gesteld bepaalde diensten te verlenen en konden ze propaganda maken voor de school. C.A. Van Ootegem stond overigens dra midden de plaatselijke politiek. Hij dook op als dienstdoende secretaris van de „Liberale Associatie” en stelde zich in 1887 kandidaat voor de gemeenteverkiezingen ⁷³. Hij stond er o.m. in gezelschap van twee collega's, E. Nachtergaele, ter beschikking gesteld onderwijzer van Evergem ⁷⁴, en F. Van Eecke, stadsonderwijzer te Gent ⁷⁵.

Van groot belang voor de versteviging van de band school-ouders was de in de loop van 1888 opgerichte „Liberale Schoolpenning van St-Amandsberg”. Het was een vereniging die de bedoeling had „door de kleine wekelijksche bijdragen harer leden te helpen voorzien in de kosten van

(70) *Liberaal weekblad van St-Amandsberg* (7 nov. 1886) 2/A.

(71) De wet van 24 aug. 1883 voegde bij de bestaande categorie cijnskiezers een aantal capaciteitskiezers. Een eerste groep ontving automatisch het kiesrecht voor provincie en gemeente uit hoofde van hun diploma of hun functie, een tweede groep, bestaande uit personen die een bewijs bezaten van zes jaar bijwonen van de lagere school, moesten eerst slagen in een capaciteitsexamen. *Pasinomie* (1888) 265-288.

(72) *Liberaal weekblad van St-Amandsberg* (23 juni 1889) 1/AB; *Journal de Gand* (21 jan. 1903) 2/C (necrologisch artikel over C.A. Van Ootegem).

(73) *'t Gazetje van St-Amandsberg* (13 maart 1887) 1/B, 2/A; (27 maart 1887) 1/BC; (29 mei 1887) 1/B.

(74) Edouard Nachtergaele, Zingem 14 juli 1846 - St-Amandsberg 16 mei 1897. Gemeente St-Amandsberg, *Bevolking*. Hij liep lagere school in zijn geboortedorp en fungeerde er als hulponderwijzer. Na betrekkingen te Ninove en Ledeberg werd hij in 1879 benoemd tot hoofdonderwijzer te Evergem. Samen met zijn echtgenote, een onderwijzeres, stelde men hem na de wet van 20 sept. '84 ter beschikking. *De Vereeniging*, XVI, 22 (1 dec. 1884) 367; XXIX, 11 (1 juni 1897) 173.174. Toen gravin de Kerchove te Beervelde op eigen kosten een school bouwde gaf Nachtergaele er avondlessen. *Morgenblad van Gent* (24 dec. 1885) 1/C. Naderhand bracht hij het er tot schoolhoofd. In 1891 werd zijn wachtgeld verminderd. *La Flandre libérale* (4 febr. 1886) 2/C; (16 dec. 1891) 1/C. Het is mogelijk dat hij en zijn vrouw onderwezen aan de vrije liberale school, maar enig spoor hebben we niet gevonden.

(75) Félix Van Eecke, geboren te Lissewege op 1 mei 1863. Na het behalen van zijn onderwijzersdiploma trad hij dadelijk in dienst in het Gentse stadsonderwijs (24 sept. '83). Op 1 okt. 1908 werd hij benoemd als bestuurder van de stadsschool „Sas”. Hij was tegelijkertijd leraar Engels en rekenen aan de Nijverheidsschool te Gent (depêche van de gouverneur van Oost-Vlaanderen van 26 sept. 1901). O. BERGMANS, *Notice sur l'école industrielle de Gand* (Gand, 1903) 117; *Stad Gent. Gemeentescholen. Jaarboek van het personeel. Jaar 1922. Ville...* (Gent, [1922]) 22.

het onderhoud der Liberale school" ⁷⁶. Eén jaar na de stichting telde ze reeds 270 leden ⁷⁷, eind 1889, 321 ⁷⁸. Een succes voor voorzitter A. Bogaerts ⁷⁹. Binnen de vereniging werd in jan. 1889 gestart met een „Hulpfonds voor zieken, weduwen en weezen" ⁸⁰, dat na enkele maanden 100 leden registreerde ⁸¹. Ook hier nam A. Bogaerts het voorzitterschap waar.

De Gentse onderwijzer was eveneens actief als voordrachtgever. Zo sprak hij voor de „Vriendenkring" over de „wonderen der electriciteit" ⁸². Deze naar het schijnt bloeiende liberale vereniging ⁸³ organiseerde voordrachten, liet proefnemingen uitvoeren rond nieuwe technische snuffjes als electriciteit of fotografie en eindigde haar zittingen met zang en muziek ⁸⁴. Een ander lid van het Gents onderwijzend personeel, F. De Coster ⁸⁵, gaf er een voordracht over „Giordano Bruno en andere vrijdenkers" en hielp op die manier de weg vrijmaken voor de oprichting van een vrijdenkersvereniging ⁸⁶. Zo deed ook A. Bogaerts, toen hij op het feestje ter gelegenheid van de eerste verjaardag van de liberale schoolpenning de aanwezigen onderhield over „het vrij gedacht" ⁸⁷. Reeds in de loop van '88 waren er plannen voor de stichting van een afdeling van de „Libre Pensée" op St.-Amandsberg ⁸⁸, maar het is pas in jan. 1890 dat de vereniging uit de Gentse „Libre Pensée" en de plaatselijke „Liberale

(76) *Liberaal weekblad van St-Amandsberg* (23 juni 1889) 1/A.

(77) *Ibidem*.

(78) *Id.* (22 dec. 1889) 1/A.

(79) *Id.* (10 febr. 1889) 1/A.

(80) *Id.* (9 juni 1889) 1/C.

(81) *Id.* (7 april 1889) 1/A.

(82) *Id.* (22 sept. 1889) 1/A.

(83) *Ibidem*.

(84) Wellicht bedoelde A. Bogaerts deze „Vriendenkring" toen hij de 28ste febr. 1889 aan 't Sjoen schreef dat hij te St.-Amandsberg een „Vlaamsche letter-Kring" had „geschapen". Archief en Museum voor het Vlaams Cultuurleven, S 6379 B.

(85) Frans De Coster, Gent 9 okt. 1867 - juni 1952. Hij behaalde zijn diploma van onderwijzer aan de staatskweekschool te Gent in 1886 en trad op 18 april van het volgende jaar in dienst van het Gentse stedelijk onderwijs. In 1911 werd hij algemeen stedelijk directeur van de „om- en na-schoole werken". Hij was ook bestuurder van de stedelijke bakkerijschool en verantwoordelijke voor de dienst schoolvoeding. Op 1 jan. 1923 volgde hij E. Fechey op als stadsdirecteur en ging in 1930 met pensioen. Hij hield zich bezig met folklore, was medestichter van de Gentse toneelschool en medewerker aan *Vooruit* en *Vooruits Zondagsblad*. *Vooruit* (12 juni 1952) 3/GH. Hij werkte eveneens mede aan het *Journal de Gand*. E. VOORDECKERS, *Bijdrage...*, 289. Volgens P. OUWERX, *Les précurseurs...*, 132 was De Coster vrijmetselaar.

(86) *Liberaal weekblad van St-Amandsberg* (23 juni 1889) 1/A.

(87) *Ibidem*.

(88) *Journal de Gand* (23 dec. 1888) 1/C. Jaarverslag van de „Libre Pensée" Gent, voorgedragen door voorzitter F. Cambier op 23 dec. 1888. In deze functie las hij al het eerste jaarverslag voor. *Libre Pensée Gantoise. Rapport sur la société pendant l'exercice 1886-1887* (Gand, [1887]) 3. Ook C.A. Van Ootegem maakte er deel van uit. Hij trad op als afgevaardigde voor Gent op de stichtingsvergadering van de Antwerpse „Libre Pensée". *Rapport sur les travaux de la Libre Pensée Gantoise pendant l'année 1889* (Gand, 1890) 4.

schoolpenning" sproot⁸⁹. Eén van de eerste activiteiten was de inrichting van een „feest der jeugd", waarop A. Bogaerts eens te meer als spreker fungeerde⁹⁰.

Het liberale offensief op St.-Amandsberg kreeg in 1888 nog concreter gestalte, toen I. Schepens in de Mertensstraat het feestlokaal Concordia liet bouwen⁹¹. Alle verenigingen werden er ondergebracht, terwijl ook de jaarlijkse prijsuitdelingen van de rationalistische school er plaats grepen. Ten slotte dient nogmaals gewezen op de onmisbare exponent in de liberale aanwezigheid, het *Liberaal weekblad van St.-Amandsberg*. Wie het blad opstelde is ons onbekend, maar beweren dat A. Bogaerts en C.A. Van Ootegem menige kolom gevuld hebben zal geen misslag inhouden⁹². Of de uitgave enige uitwerking had, blijft eveneens een open vraag. Zelfs indien men de oplage van 600 nummers per week als overdreven beschouwt⁹³, dan moet men het blad toch krediet geven voor een wekelijks aanwezigheid, wat van de onregelmatig verschijnende katholieke tegenpool niet mag verklaard worden.

Het *Gazetje van St.-Amandsberg* was evenwel niet het enige katholieke strijdmiddel. Het functioneerde als radertje in de actie die erin bestond de rationalistische school, hét liberale bolwerk, te vernietigen. Dat er bij het begin van elk schooljaar duchtig geconcurrereerd werd met de liberalen werd reeds aangehaald. Over het gebruik van drukingsmiddelen bestaat niet de minste twijfel⁹⁴. Dat het katholieke hoofdkwartier de pastorij was, mag evenmin een verrassing heten. Er vielen immers twee vrije katholieke scholen op de Hl. Hartparochie te verdedigen. Begin 1889 bezaten ze samen 223 leerlingen, terwijl er nog 307 kinderen bewaarschool liepen en de beide zondagsscholen 140 leerlingen bevatten⁹⁵. Met haar leerlingenaantal bood de vrije liberale school bijgevolg geduchte tegenstand. De pastoor had overigens niet alleen deze „schola pessima" te bekampen, maar heel de liberale en socialistische infiltratie in zijn parochie, wat o.m. tot uiting kwam in de verspreiding aldaar van de „folia prava" *Liberaal weekblad van St.-Amandsberg* en *Vooruit*⁹⁶. Zo greep er rond Allerheiligen 1887 een „communion générale d'expiation, de réparation"

(89) *Liberaal weekblad van St.-Amandsberg* (19 jan. 1890) 1/A.

(90) *Vooruit* (24 maart 1890) 4.

(91) *Gazetje van St. Amandsberg* (14 okt. 1890) 2/A.

(92) Gemeentearchief Waarschoot, *Onderwijs I: Inbeschikbaarstelling... 1880-1896*. Burgemeester en schepenen van Waarschoot aan de gouverneur van Oost-Vlaanderen, 16 april 1887. Zij spraken over „onderwijzer-gazetschrijver" Van Ootegem.

(93) *Liberaal weekblad van St.-Amandsberg* (16 juni 1889) 1/B.

(94) Een staaltje van zuivere overredingskracht van libeale zijde om kinderen naar de rationalistische school te krijgen vindt men in het *Liberaal weekblad van St.-Amandsberg* (22 sept. 1889) 1. Onzuivere argumenten liggen vervat in de weerlegging van de katholieke beschuldiging als zou I. Schepens zijn arbeiders onder druk zetten hun kinderen de school te laten bezoeken: „Welnu, op de 114 werklieden van den heer Schepens zijn er slechts 19 lid van den Schoolpenning op de 321 leden die wij tellen. Waar is de dwang?! Bestaat er zooveel vrijheid in *uwe* werkhuizen, in *uwe* krochten? Spreekt!!!". *Id.* (22 dec. 1889) 2/B.

(95) Archief pastorij Hl. Hart, *Relatio status...*, 7 jan. 1889.

(96) *Ibidem*.

plaats „à cause des blasphèmes, des impiétés proférés dans la feuille libérale... contre le Très St Sacrement”⁹⁷.

Het mikpunt van alle tegenaanvallen en -propaganda was nochtans C.A. Van Ootegem, het hoofd van de „konijnenschool”⁹⁸. De man gaf in alle geval stof voor een eventuele fluistercampagne. Zijn huwelijk van 11 dec. 1886 was burgerlijk, zijn kinderen waren niet gedoopt, althans volgens een verslag dat de pastoor van het Hl. Hart op 7 jan. 1889 opstelde⁹⁹. Dergelijke argumenten kunnen bij leerlingenrecruterende door-slaggevend geweest zijn. Hij was bovendien een „vreemdeling”, uitgezonden van „de Vrijmetselaarslogie en den Avenir”, en die als pas aange-komene tot „fait-tout” van de liberalen promoveerde¹⁰⁰. Wellicht erger voor Van Ootegem dan beschuldigingen en verdachtmakingen was de poging der katholieken hem en zodoende de school financieel te treffen. Met een ter beschikking gesteld onderwijzer aan 1818 fr. 75 wachtgeld per jaar bezaten de liberalen een goedkope werkkraft. Reeds in juli '86 schreef het gemeentebestuur van Waarschoot de provinciegouverneur aan om dat wachtgeld te verminderen, met het argument dat C.A. Van Ootegem als bestuurder van de vrije liberale school vergoed werd¹⁰¹. Provinciaal inspecteur voor het lager onderwijs H. Verdeyen, die hem te Waarschoot geplaatst had, wist toen die beweringen te ontcrachten¹⁰². Van Ootegems

(97) *Id.*, *Ephémérides...*, 1 nov. 1887. Tussen 31 okt. en 2 nov. werden 1.350 communies uitgedeeld.

(98) In de volksmond, de katholieke dan, werd de rationalistische instelling „konijnenschool” genoemd. Men sprak ook van „konijnenpijp”. Het begin van het schooljaar ging gepaard met een „jacht naar konijnen”. *'t Gazetje van St Amandsberg* (10 okt. 1886) 1/A, 3/A. De benaming is niet specifiek gebonden aan de rationalistische school, maar dateert van uit de schoolstrijd, toen een gemeentelijk onderwijzer er niet beter op gevonden had dan in zijn leegstaand klaslokaal konijnen te kweken. Ch. Woeste haalde het feit aan in de Kamer en sedertdien duidde men er de liberale gemeentescholen mee aan.

(99) Archief pastoorij Hl. Hart, *Relatio status...* Pastoor Planchon schreef het volgende neer: „Una existit schola pessima, cujus director est D. (sic) Van Ooteghem... Haec schola visitari non potest. Director sacramento matrimonii non est junctus, pueri eius baptizati non sunt”.

(100) *'t Gazetje van St-Amandsberg* (13 maart 1887) 2/A.

(101) Gemeentearchief Waarschoot, *Onderwijs I: Inbeschikbaarstelling... 1880-1896*. Gemeentebestuur Waarschoot aan de gouverneur van Oost-Vlaanderen, 3 juli 1886.

(102) *Id.*, H. Verdeyen aan de gouverneur van Oost-Vlaanderen, 13 juli 1886. Henri Corneille Verdeyen werd te Leuven geboren op 30 april 1841. Hij bracht het tot dr. in de letteren en wijsbegeerte en dr. in de rechten en oefende achter-eenvolgens de functies uit van kantonnaal inspecteur over de ressorten Leuven en Haacht, provinciaal inspecteur over de provincie Antwerpen en provinciaal inspecteur over de provincie Oost-Vlaanderen. R.M. MELS, *Geschiedenis van de inspectie over het lager onderwijs, 1879-1895* (Leuven, 1974 onuitg. lic. verh.) VIII.B.27. In 1896 ageerde hij fel tegen de Gentse socialistische onderwijzers en tegen het pas gestichte en in de Gentse stadsscholen verspreide kinderblad *Ons Blaadje*, dat socialistisch getint was. *Maandelijksch onderwijzersblad van Gent en het omliggende*, 49-50 (jan.-febr. 1896) 7-11; 51 (maart 1896) 3-5; 52 (april 1896) 3-4; 57 (sept. 1896) 7; 59 (nov. 1896) 11; 60 (dec. 1896) 2-3; *Vooruit* (23 jan. 1896) 1/A; (24 jan. 1896) 3/D. Reeds in 1885 stond hij bekend als „vrijmetser”. *Id.* (22 juni 1897) 1/AB, artikel van Steven Boersen (= S.L. Prenau). Een gelijk-aardige allusie vindt men in *Id.* (14 jan. 1896) 1/A. De verklaring voor Verdeyens

huwelijk met E. Langleit, eveneens ter beschikking gesteld te Waarschoot, deed het gemeentebestuur aldaar opnieuw steigeren. Het nieuwe gezin had een jaarinkomen van 2818 fr. 75. Onmiddellijk eiste het gemeentebestuur de afschaffing der beide wachtgeldten en voegde erbij dat Van Ootegem te St.-Amandsberg 3000 fr. „traktament” genoot¹⁰³.

Op 16 april 1887 moest het op vraag van de gouverneur nogmaals hetzelfde eisen¹⁰⁴. Intussen was het geval Van Ootegem-Langleit terloops vermeld in de Kamer. Sommige katholieke volksvertegenwoordigers, Ch. Woeste op kop, vroegen geregeld de regering nauwer te letten op wat zij misbruiken noemden in verband met wachtgeldten voor welgestelde ter beschikking gestelde leerkrachten. Zo deed ook V. Begerem¹⁰⁵ en haalde hierbij de situaties aan van C.A. Van Ootegem en E. Nachtergaele¹⁰⁶. De regering was inzake terbeschikkingstelling van de onderwijzer gebonden aan art. 7 van de wet van 20 sept. '84, maar wist toch met enkele Koninklijke Besluiten wijzigingen te brengen¹⁰⁷. Aldus werd bij K.B. van 12 mei 1887 het wachtgeld der fröbelonderwijzeressen van 1000 op 750 fr. gebracht. E. Langleit viel binnen deze categorie (M.B. van 20 mei '87). Het gemeentebestuur van Waarschoot liet evenwel niet los en richtte zich op 21 maart 1888 tot de minister van binnenlandse zaken en onderwijs om haar wachtgeld in te trekken¹⁰⁸. Tijdens de provincieraadszittingen van 17 juli gingen katholieke stemmen op tegen de wachtgeldten, die voor 2/5 ten laste vielen van de provincie¹⁰⁹. Enkele kranten

beschermende hand boven Van Ootegem zou wel in de Gentse loge „La Liberté” kunnen liggen.

(103) Gemeentearchief Waarschoot, *Onderwijs I: Inbeschikbaarstelling... 1880-1896*. Gemeentebestuur Waarschoot aan het provinciaal bestuur Oost-Vlaanderen, 15 dec. 1886. Staat der inkomsten van C.A. Van Ootegem en E. Langleit. Net zoals voor Van Ootegem was Verdeyen in juli '86 tussenbeide gekomen ten gunste van E. Langleit, die in de winkel van haar ouders mutsen verkocht.

(104) *Id.*

(105) Victor Begerem, Ieper 25 febr. 1853 - Gent, 20 dec. 1934. Dr. in de rechten en dr. in de politieke en administratieve wetenschappen; katholiek volksvertegenwoordiger voor het arrondissement Gent (sedert 1900 Gent-Eeklo) van 1886 tot 1921; minister van justitie 26 maart 1894 - 5 aug. 1899). P. VAN MOLLE, *Het Belgisch parlement 1894-1969*, 11; R. DE SCHRYVER, Begerem, Victor in: *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, I (Tielt-Utrecht) 148-149.

(106) *Annales parlementaires. Chambre des représentants* (1886-1887) 877, zitting van 1 april 1887. E. Nachtergaele en zijn echtgenote genoten samen 3.000 fr. wachtgeld.

(107) Daags na de uitvaardiging van de wet van 20 sept. 1884 verscheen bij K.B. het reglement van terbeschikkingstelling. Bij afschaffing van betrekking mocht het wachtgeld niet beneden de 750 fr. dalen. *Bulletin du Ministère de l'intérieure et de l'insurrection publique*, I (1884) I, 85. Het K.B. van 5 nov. '84 bracht deze som op 1.000 fr. *Id.*, I (1884) I, 147.

(108) Gemeentearchief Waarschoot, *Onderwijs I: Inbeschikbaarstelling 1880-1896*.

(109) Aanstoker was A. Braeckman, advocaat te St.-Amandsberg, die tijdens zijn interventie duidelijk het echtpaar Van Ootegem-Langleit in het achterhoofd had. *Procès-verbaux officiels et bulletins sténographiques des séances du conseil provincial de la Flandre Orientale. Session ordinaire de 1889. Annexe au mémorial administratif*, CXLIV, 289-292.

maakten hierop van de gelegenheid gebruik om de zaak wat aan te dikken¹¹⁰.

Het rumoer was net geluwd toen de rationalistische school met haar prijsuitdeling van 29 juli volop in de nationale belangstelling kwam. Bij het einde van de prijsuitreiking zongen de leerlingen het Geuzenlied van J. De Geyter., „Le troisième couplet, celui de l'*Ongediert der papen*, fut bissé, et toute la salle, debout, empoignée, entonna le refrain, acclamant, dans un élan de sympathique enthousiasme, l'œuvre vaillante et féconde des libéraux de Mont St Amand”¹¹¹. Naar verluidt gebeurde dit met openstaande ramen, zodat het lied weergalmde doorheen heel de gemeente¹¹². Met deze zelfbewuste, heftig anticlericale, maar ook provocerende en overmoedige daad haalden de school en C.A. Van Ootegem alle katholieke banbliksems op de hals. *Le Patriote*, *Le Bien Public*, het *Journal de Bruxelles* en *L'Impartial de Gand* reageerden in felle termen¹¹³. Vooral *Le Bien Public* graafde zijn beste proza op. De rationalistische instelling werd afgeschilderd als een „aquarium scolaire où grouillent les malheureux tétards de l'athéisme et du socialisme”¹¹⁴. Men gaf er een opvoeding die leidde naar gewerschoten en leerde er de kinderen, toekomstige „communards”, „aboyer la soutane”¹¹⁵. Tegelijkertijd lieten de katholieken andere klanken horen. Het *Journal de Bruxelles* kwam er onomwonden voor uit dat men in de optiek van de vrijheid van onderwijs liberale initiatieven als de school op St.-Amandsberg in zeker zin moest aanmoedigen. Het was er van overtuigd dat, indien ieder zou betalen voor het onderwijs dat hij wenste, er alleen strijd zou zijn voor de kwaliteit van het gegeven onderricht¹¹⁶. *Le Patriote* en *Le Bien Public* vielen deze mening bij¹¹⁷, hoewel de Gentse krant de zaken toch wat oprechter stelde. Ze beweerde niet te geloven in vrij liberaal onderwijs. Volgens haar verklaring mankeerden de liberalen geloof, liefdadigheid en toewijding om zich financieel te blijven inspannen voor een scholennet; als vijanden van het vrij onderwijs verkozen ze staatsonderwijs onder liberaal beheer. Het rationalistisch lager onderwijs te St.-Amandsberg betitelde *Le Bien Public* als een uitzondering, een excentriciteit, een Kongolose flora in Siberië. Het was daarenboven een „veau à deux têtes”, vermits het geld van liberale zijde kwam en de leerlingen van socialistische ouders. Het katholieke dagblad bezat de overtuiging dat er geen navolging zou komen, vermits het rationalistische opvoedingssysteem weezinwekkend was voor de natie, inclusief een groot aantal liberalen. Hiermee haakte het in op het gedeelte

(110) Het gaat om *L'Escaut*, *Le Bien Public* en *L'Impartial de Gand*; aangehaald in *L'Impartial de Gand* (25 juli 1888) 1/C; (1 aug. 1888) 1/BCD.

(111) *Journal de Gand* (1 aug. 1888) 2/D.

(112) *Le Patriote* (31 juli 1888) 1/F.

(113) *Ibidem* en (6 aug. 1888) 1/B; *Le Bien Public* (31 juli 1888) 1/B; (2 aug. 1888) 1/CD, (3 aug. 1888) 1/BC, (4 aug. 1888) 1/BC en (9 aug. 1888) 1/D; *L'Impartial de Gand* (1 aug. 1888) 1/BCD, (2 aug. 1888) 1/BC, (4 aug. 1888) 1/DE; *Journal de Bruxelles* (4 aug. 1888) 1/EF.

(114) *Le Bien Public* (9 aug. 1888) 1/D.

(115) *Id.* (2 aug. 1888) 1/D.

(116) *Journal de Bruxelles* (4 aug. 1888) 1/BC.

(117) *Le Patriote* (6 aug. 1888) 1/B; *Le Bien Public* (4 aug. 1888) 1/BC.

van de liberale opinie dat bleef zweren hij neutraal onderwijs, wat onder meer vertolkt werd door de Brusselse krant *La Chronique*¹¹⁸. Daardoor dienden de verdedigers van de rationalistische school in de pers, de progressistische kranten *Journal de Gand* en *La Réforme*, zich op twee fronten te verdedigen¹¹⁹. Het *Journal de Gand* maakte van de gelegenheid gebruik het succes van de school van bij het ontstaan te analyseren en in de verf te zetten. Tevens trok het een duidelijke streep tussen officieel en vrij onderwijs¹²⁰ en loofde het de consequente anti-clericale houding van de Gentse socialistische arbeidersbevolking¹²¹. Betekenisvol in de polemieken rond de prijsuitreiking was het stilzwijgen van *La Flandre Libérale*. Voor het doctrinair dagblad begon de school niet alleen te rationalistisch te neigen, maar kreeg ze bovenal een te rode kleur. De Socialistische Vrijdenkersbond stond immers bij de beschermers van de school¹²² en diens militante vrijzinnigheid strekte veel verder dan dit van de doctrinairers¹²³.

Gevaarlijker voor het bestaan van de school dan de krantenartikels was de nu meer geplande actie die de katholieken zouden voeren om het wachtgeld van Van Ootegem af te schaffen. Drie dagen na de prijsuitreiking greep V. Braeckman, gemeenteraadslid te St.-Amandsberg, persoonlijk in¹²⁴. In een brief aan de gemeentesecretaris van Waarschoot raadde hij deze aan met de elementen van een ingesloten artikel uit *L'Impartial de Gand* onmiddellijk een petitie op touw te zetten tegen de toekenning van het wachtgeld. Deze petitie vertrok op 30 november naar de Kamer van Volksvertegenwoordigers samen met een brief van het gemeentebestuur, dat verklaarde wegens dringende werken aan de „buurtwegen” in de

(118) *La Chronique* (5 aug. 1888) 1/D. De krant keurde sterk de gedachte af „de faire concourir des enfants à nos luttes politiques”. De rationalistische school was „une école de partie”. Het dagblad stond een onderwijs voor dat zuiver wetenschappelijk was en buiten alle religieuze en politieke beïnvloeding moest staan.

(119) *Journal de Gand* (2 aug. 1888) 1/DE, (3 aug. 1888) 1/DE, (6 aug. 1888) 1/CD; (7 aug. 1888) 1/E; *La Réforme* (2 aug. 1888) 1/DE, (4 aug. 1888) 1/E. *La Réforme* nam artikels over uit het *Journal de Gand*.

(120) „L'enseignement officiel doit rester neutre, parce qu'il s'adresse à tous et qu'il ne doit pouvoir contrecarrer aucun genre d'éducation. L'enseignement privé peut, et souvent, doit être de parti parce qu'il ne s'adresse qu'à ceux qui partagent les idées de ses protagonistes; l'enseignement privé à pour but de donner aux enfants non-seulement l'instruction, mais encore l'éducation politique, sociale et philosophique que les parents peuvent si rarement donner eux-mêmes”. *Journal de Gand* (7 aug. 1888) 1/D.

(121) De krant benadrukte vooral de actieve propaganda van de Socialistische Vrijdenkersbond. Naar verluidt was zij er de hoofdverantwoordelijke voor dat de arbeidersbevolking ca. 70 % van de burgerlijke huwelijken voor haar rekening nam. Ook de inzet bij het onttrekken van kinderen aan doopsel, catechismus en communicatie evenals de bijwoning „en grande pompe” van burgerlijke begravingen werd beklemtoond. *Id.* (6 aug. 1888) 1/D.

(122) *Id.* (1 aug. 1888) 2/D.

(123) H. BALTHAZAR, Van schoolstrijd tot schoolpakt, *AVBO-Bulletin* (winter 1970-1971) 16.

(124) Victor Braeckman werd verkozen in de gemeenteraad van Oostakker in 1866; gemeenteraadslid en schepen te St.-Amandsberg; bij K.B. van 26 dec. 1895 tot burgemeester benoemd; hij overleed te Gent op 29 febr. 1908. M. VAN POECK, *Geschiedenis...*, 51, 56-57; *Sint-Amandsberg en de Negenmeimarkt...*, 32.

onmogelijkheid te verkeren nog langer het wachtgeld te betalen ¹²⁵. V. Bergerem bracht de ter beschikking gestelde onderwijzers opnieuw te berde in de Kamer en had aan het echtpaar Van Ootegem-Langleit en de prijsuitreiking van de rationalistische school genoeg om aan te tonen waartoe deze sommen dienden ¹²⁶. De regeringsreactie liet niet op zich wachten. Bij Ministerieel Besluit van 27 april 1889 werd C.A. Van Ootegems wachtgeld afgeschaft uit hoofde van zijn inkomsten als directeur van de rationalistische school. E. Langleits wachtgeld onderging hetzelfde lot op grond van haar huwelijk ¹²⁷. Van liberale zijde bleef men ontkennen dat Van Ootegem enige vergoeding genoot en bestempelde de maatregel als diefstal ¹²⁸. Ze replikeerde met een betoging ter ere van „den vooruitstrever, den vrijdenker” en „martelaar van de reactie” ¹²⁹.

De manifestatie greep plaats op zondag 2 juni 1889. De katholieken reageerden met intimidatie. De dag tevoren had burgemeester A. Braeckman ¹³⁰ een besluit in de gemeente doen aanplakken waarin hij de betogers een verplichte weg oplegde met het verbod ergens stil te staan. Tevens zou elke samensholling van zes of meer personen uiteengedreven worden. Naar verluidt waren er de dag van de betoging op de gemeente vijftig rijkswachters te paard en twintig te voet. Daarenboven zou in de kazerne te Gent een heel regiment geconsigneerd zijn. Naar het schijnt bevonden zich de „Katholieke Jonge Wachten” als knokgroep in de buurt van de rijkswachters. De betogers vertrokken op de Vrijdagmarkt en tegen dat het huis van C.A. Van Ootegem bereikt werd, waren er volgens de inrichters drieduizend personen aanwezig. Na de ontbinding van de stoet was er een protestvergadering in het lokaal van de Liberale Associatie, waar o.m. A. Bogaerts, C.A. Van Ootegem, E. Anseele en F. Cambier het woord voerden. Deze laatste deed een enig feit uitschijnen: politieke partijen die mekaar geregeld bestreden waren er vertegenwoordigd ¹³¹. Voor allen was het een welgekomen gelegenheid om niet uitsluitend Van Ootegem hulde

(125) Gemeentearchief Waarschoot, *Onderwijs I: Inbeschikbaarstelling... 1880-1896*. V. Braeckman aan De Craene, 2 aug. 1888.

(126) *Annales Parlementaires. Chambre des représentants* (1888-1889) 922-923, zitting van 10 april 1889.

(127) Gemeentearchief Waarschoot, *id.*

(128) *Liberaal weekblad van St-Amandsberg* (26 mei 1889) 1/A.

(129) *Id.* (2 juni 1889) 1/AB; (9 juni 1889) 1, 2/AB. De oproep tot de betoging was ondertekend door Aimé Bogaerts, afgevaardigde van de maatschappij „Van Onderlingen Bijstand der Onderwijzers”, Félix Cambier, voorzitter van „L'Avenir”, Pierre De Bruyne, afgevaardigde van het „Comiteit der liberale scholen van St-Amandsberg”, H. Lelubre, penningmeester van de „Schoolpenning van St-Amandsberg”, Karel Parmentier, afgevaardigde van de „Vrijdenkersbond van Gent”, en door Ulrich Wild, voorzitter van het „Van Crombrugge's Genootschap”. *Id.* (2 juni 1889) 1/A. Opmerkelijk is de vertegenwoordiging van de progressief-liberale strekking. Naast Cambier en Schepens zetelden ook De Bruyne, Parmentier en Wild in het eerste progressistische congres van 1887.

(130) Alfons Braeckmans werd te Oostakker geboren op 20 jan. 1827; burgemeester van St.-Amandsberg van 1 sept. 1872 tot 1895. M. VAN POECK, *Geschiedenis...*, 57.

(131) Naast de reeds opgesomde inrichtende organismen bevonden zich volgende verenigingen in de stoet: de „Studentenkringen”, de „Vrijheidsliefde”, het „Willemsgenootschap”, de „Vereenigde Werklieden”, „Werken en leeren”, de „Vrienden

te brengen, maar ook om van leer te trekken tegen het sociaal beleid van het „klerikaal gouvernement” en er de gemeenteverkiezingen van oktober 1890 bij te betrekken¹³². In elk geval kregen de katholieken op St.-Amandsberg eens te meer het bewijs van de imposante activiteit van hun tegenstrevers. Weldra zou hun taak evenwel fel vergemakkelijken. De door F. Cambier zo benadrukte eenheid der anti-clericale stromingen was te momentsgebonden en steunde alleen op de levensbeschouwelijke pijler. De sociaal-economische verschillen hadden de bovenhand, zoals uit de wetgevende verkiezingen van juni 1890 te Gent zou blijken.

EEN KWEEKSCHOOL VOOR SOCIALISTEN (1890-1896).

Zoals reeds hoger vermeld behoorden de personen die nauw bij de rationalistische school betrokken waren tot de vooruitstrevend liberale strekking. De „Liberale Associatie” en de „Liberale Schoolpenning” waren met I. Schepens, B. Maenhout, A. Bogaerts en C.A. Van Ootegem in wezen progressief-liberaal. Toen de progressisten in het congres van 29-30 mei 1887 een duidelijk programma opstelden¹³³, maakte dat voor St.-Amandsberg feitelijk weinig verschil uit. Alleen hadden de militanten nu een passend dak boven het hoofd. Ze traden dan ook op binnen een zich vormende partijorganisatie. Zo zetelde op Kerstdag 1889 C.A. Van Ootegem in het bureau van een meeting over het stemrecht, ingericht door de „Vooruitstrevende Propagandakring, 7e sectie, Dampoort en St.-Amandsberg”¹³⁴. Aldus verscheen op 9 febr. 1890 het eerste nummer van *De Liberale Strijder van St.-Amandsberg*, een weekblad dat onder de bescherming van de plaatselijke „Liberale Associatie” de grondbeginselen verdedigde van de „Vooruitstrevende Propagandakring van Gent”, nl. de herziening van artikel 47 van de

van Licht en Vrijheid”, de „Volksvljijt”, de „Lei- en Scheldezones”, de liberale kringen van „Akkergerm, St.-Pieters, H. Kerst, Vrijdagmarkt en de Brugsche Poort”, de „Victoria”, de „Fonteinisten” en de „Vooruit met hare talrijke vakverenigingen”. *Liberaal weekblad van St.-Amandsberg* (9 juni 1889) 2/B.

(132) K. Parmentier van de „Libre Pensée” bracht de Pourbaix-affaire ter sprake. „Het klerikaal gouvernement... betaalt liever mouchards en agenten-uitdragers dan kundige onderwijzers. Het hitst liever ongelukkige werklieden tot plundering en moord aan, dan er geleerde burgers van te maken. Wat heeft het gouvernement gedaan in de kooldistrikten waar er woeling was. Heeft het daar mannen gezonden om de massa goeden raad te geven en den opstand te beletten? Neen het heeft het veel eenvoudiger gevonden er Pourbaix en Laloi's te zenden”. *Id.*, 1/C.

F. Cambier sprak van het „tegenvergif” dat Van Ootegem de leerlingen toediende en ze aldus „beschermt tegen de gevaarlijke invloed van de katholieke leerstellingen”. Hij zag Van Ootegem als de man die erin zou gelukken „de liberalen op het stadhuis van St.-Amandsberg te brengen”. *Id.*, 2/A.

E. Anseele had het over het algemeen stemrecht: „Indien wij, werkvolk, mochten stemmen, ik verzeker u dat M. Van Ootegem zou gekozen zijn”. *Ibidem*.

(133) Zie hieromtrent J. GAILLARD, Un événement politique méconnu: le congrès libérale progressiste des 29 et 30 mai 1887, *Res Publica*, XVI, 5 (1974) 589-599.

(134) *Liberaal weegblad van St.-Amandsberg* (22 dec. 1889) 1/A, (29 dec. 1889) 1/AB; *Journal de Gand* (26 dec. 1889) 2/BC. De meeting op St.-Amandsberg was de eerste van een serie ingericht door de „Vooruitstrevende Propagandakring ten voordele van het algemeen stemrecht”.

grondwet in de zin van het algemeen stemrecht¹³⁵. Het *Liberaal weekblad van St-Amandsberg* had blijkbaar afgedaan¹³⁶.

Ondertussen deed zich de vooruitstrevende strekking binnen de Gentse liberale partij eveneens gelden. Meer speciaal betreffende „L'Avenir”, de voornaamste steun voor de rationalistische school, dient opgemerkt dat sinds 1889 de sleutelposities van voorzitter en secretaris in handen waren van respectievelijk F. Cambier en A. Bruggeman-Rosseel, twee progressisten¹³⁷. Op deze wijze beperkte zich de doctrinaire inbreng in de school tot zuivere geldelijke storting en het aanbrengen van leerlingen. Deze toestand had voor de school nefaste gevolgen, toen na de liberale verkiezingsnederlaag van 10 juni 1890 de progressisten zich te Gent van de liberale partij afscheurden¹³⁸. C.A. Van Ootegem was medestichter van de „Cercle progressiste de Gand”¹³⁹ en zou van dan af een ongelooflijke werkkraft aan de dag leggen ten voordele van de nieuwe formatie¹⁴⁰.

(135) Het nummer is bewaard op het Musée international de la presse (Mundaneum, Brussel).

(136) Het laatst voorhanden nummer van het *Liberaal weekblad van St-Amandsberg* dateert van 26 jan. 1890. Het is ons niet bekend of het blad hierna nog verder is verschenen. E. VOORDECKERS, *Bijdrage...*, 325.

(137) *Rapport... l'Avenir* (1888) 7. F. Cambier was voorzitter sinds 1886 en werd vanaf 1893 opgevolgd door secretaris (1889-1892) A. Bruggeman-Rosseel. Het tandem vond elkaar terug bij de in juni 1890 opgerichte „Cercle progressiste de Gand”. F. Cambier was er in 1892 de secretaris van en vanaf 1893 de voorzitter. A. Bruggeman volgde hem toen op als secretaris (1893-1895). Hij was daarnaast secretaris van de Gentse „Libre Pensée (1891-1895) en voorzitter van de „Liberale Jonge Wacht van het arrondissement Gent” (1892-1895). *Wegwijzer der stad Gent en de provincie Oost-Vlaanderen, 1890-1896; Dubbele wegwijzer der stad Gent en der provincie Oost-Vlaanderen, 1890-1896.*

(138) De politieke breuk ontstond onmiddellijk nadat de twee progressisten, F. Cambier en C. Heynderickx, in Vooruit de socialisten gingen bedanken voor hun medewerking aan de verkiezingen. Deze daad werd door de „Liberale Associatie” fel afgekeurd, althans volgens een versie van *Vooruit* (20 sept. 1896) 1/A bij de sluiting van de rationalistische school.

(139) *Journal de Gand* (21 jan. 1903) 1/B.

(140) Binnen de „Cercle progressiste de Gand” fungeerde C.A. Van Ootegem van bij de stichting tot zijn dood afwisselend als secretaris en onder-voorzitter. Hij was ook bibliothecaris, lokaalhouder en afgevaardigde voor het arrondissement Gent-Eeklo op de progressistische congressen. Te St.-Amandsberg stond hij bij de gemeenteverkiezingen van 1890 en 1895 op de anti-clericale lijst, maar verwierf geen mandaat. Hij werd evenmin verkozen bij de provinciale verkiezingen van 1892 en 1894. Boven alles was hij een ijverig propagandist en ervaren spreker op talrijke meetings. Eén van zijn drukste perioden was zeker het eerste jaar na de afscheuring van de progressisten te Gent toen deze samen met de socialistische tal van meetings organiseerden ten voordele van het algemeen stemrecht. Hij ageerde niet alleen te Gent en omliggende, maar doorkruiste geheel de provincie Oost-Vlaanderen en sprak ook enkele keren in West-Vlaanderen. Een staaltje van zijn inzet tijdens deze campagne: de 11de jan. 1891 sprak hij te Moerbeke, de 18de te Hamme, de 1ste febr. te Oudenaarde, de 8ste te St.-Lievens-Houtem, de 15de te Zemmerzake, de 22ste te Oosterzele, de 1ste maart te Nederzwalm, de 2de te Gent, de 15de te Zingem, de 12de april te Veurne, de 19de te Nederbrakel (met E. Anseele, de 26ste te Anzegem, de 3de mei te Zaffelare, de 10de te Kwaremont, de 24ste te Nieuwpoort, de 31ste te St.-Denijs-Boekel en de 14de juni te Meulestede. Bovenstaande gegevens werden geput uit het *Journal de Gand, 1890-1895.*

Ook A. Bogaerts liet zich niet onbetuigd¹⁴¹. Slag op stoot lieten de doctrinaren „L'Avenir" financieel in de steek en ondernamen pogingen om leerlingen te onttrekken aan de rationalistische school. Het leerlingenaantal slonk vlug tot 150 à 160¹⁴². Ondertussen moesten de vooruitstrevend liberale bestuursleden van „L'Avenir", nu een groot gedeelte van de financiële toevoer afgesloten was, tot een herverdeling overgaan onder filantropische werken, sociaal-culturele verenigingen, de rationalistische school en andere vrije liberale instellingen. Voor 1890 stelde zich het probleem nog niet zo scherp. Een doorgedreven actie bracht meer geld op dan in 1889, maar deze inspanning kon niet herhaald worden¹⁴³. De uitgaven daarentegen gingen steeds in stijgende lijn. De fondsen van het verweercomit  ten voordele der ter beschikking gestelde onderwijzers, dat de wedden van het onderwijzend personeel van de vrije liberale scholen voor zijn rekening nam, waren uitgeput, waardoor „L'Avenir" moest bij-

(141) Net zoals C.A. Van Ootegem stond A. Bogaerts onmiddellijk op de bres ten voordele van het algemeen stemrecht. *Journal de Gand* (17 juni 1890) 2/A, (24 maart 1891) 1/D, (5 mei 1891) 1/E. Op 21 febr. 1892 werd hij verkozen als afgevaardigde van Gent voor het komende progressistische congres van april. *Id.* (1 maart 1892) 2/D. Het jaar tevoren had hij nog een liberale band gebroken door uit het „Willemsfonds" te treden. Archief Willemsfonds, 1.6.1. *Ledenlijsten, Namen + adressen*. In 1893 moet hij definitief de weg van het socialisme gekozen hebben. Hij stichtte toen de „Socialistische Onderwijzersbond". Op 1 juni 1894 trad hij toe tot de socialistische vrijdenkersbond van Gent. Archief Socialistische Vrijdenkersbond, *Ledenboek*. Hij was stichter-uitgever-hoofddredacteur van het vrijdenkerstijdschrift *De Rede* dat op 1 april 1895 het licht zag. Hij werkte reeds mede aan *La Raison*. *La Raison*, VII, 5 (20 mei 1895) 93. Voorheen was hij al lid van de „Libre Pensée Gantoise", waar hij voor 1897 tot onder-voorzitter verkozen werd. *Rapport... libre pensée gantoise... 1896* (Gand, 1897) 21. Tussen ca. 1903 en 1915 was hij voorzitter van de „Vlaamsche Federatie" van vrijdenkersbonden. C. DEMUYNCK, *De Socialistische Vrijdenkersbeweging in Vlaanderen 1880-1930* (Brussel, 1973, onuitg. lic. verh.). Vooral dank zij zijn activiteiten binnen de socio-culturele verenigingen bleef zijn naam bewaard in de Gentse socialistische beweging. Hij richtte een reizende schoolkolonie op, „De Volkskinderen", waarmee hij de principes van P. Robin in de praktijk wilde omzetten, anti-alcoholische bonden, studiekringen en een „Cooperatie tot ontwikkeling". Daarnaast schreef hij talrijke gedichten, gelegenheidsliederen, toneelstukjes en cantaten van socialistische en vrijzinnige inslag. Zijn literaire werk bestemde hij ook voor de jeugd. Zo was hij in 1896 medestichter van *Ons Blaadje*, een kindertijdschrift. Mede dank zij zijn hardnekkig aandringen ging het Gentse stadsbestuur over tot initiatieven als „de schoolkoloni n", het „schooleetmaal", „de schoolkleding" en „de school in open lucht". In 1901 verliet hij het onderwijs om de hoofdredactie van *Vooruit* waar te nemen. Drie jaar later kwam door zijn toedoen een zondaguitgave van de krant tot stand. In 1908 stichtte hij *De Volksschool*, het orgaan van de radico-socialistische schoolbonden. Archief Socialistische Vrijdenkersbond, *Verslagboek 1904-1928*; *Vooruit* (19 juni 1901) 1/AB („Mijne intrede", artikel waarin A. Bogaerts, de nieuwe hoofdredacteur, zichzelf aan de lezers voorstelt); *Id.* (17 maart 1915) 1 en 3, (18 maart 1915) 1; Aimé Bogaerts, *Ons Woord*, VIII, 8-9 (aug.-sept. 1901) 268-273; M. HEYSE, *Kulturele uitingen van socialisten te Gent: 1895-1905* (Gent, 1974 onuitg. lic. verh.) passim.

(142) *Vooruit* (16 aug. 1893) 3/C, (20 sept. 1896) 1/AB; *La Raison*, VII, 1 (20 jan. 1895) 16.

(143) In 1888 had „L'Avenir" 17.325 fr. 61 ontvangsten, in 1889 10.255 fr. 91, in 1890 12.351 fr. 23, in 1891 8.914 fr. 12 en in 1892 5.042 fr. 23. *Rapport... l'Avenir*, 1889-1892.

springen¹⁴⁴. Het staatssteuntje voor C.A. Ootegem was haar ook al ontglipt, zodat de vereniging begon te snoeien. De filantropische werken ontvingen niets in 1890, de school van Oostakker werd opgeheven¹⁴⁵. De volgende jaren was de optie van „L'Avenir” duidelijk: nagenoeg alles ging naar St.-Amandsberg¹⁴⁶, zij het met een gehalveerde ploeg onderwijzend personeel¹⁴⁷, dat er zeker geen schatten verdiende¹⁴⁸.

Deze gang van zaken deed bij de doctrinaire leden van „L'Avenir” een plannetje rijzen: F. Cambier moest voorzitter af. Op 24 febr. 1892 hield „L'Avenir” zijn jaarlijkse vergadering. Het jaarverslag en de rekeningen werden aan goedkeuring onderworpen, terwijl men ook het bestuur moest hernieuwen. De opkomst, een vijftigtal leden, lag in vergelijking met het totale aantal leden aan de magere kant, maar was toch hoger dan gewoonlijk. De doctrinaireren hadden immers een bijzondere inspanning gedaan om sympathisanten op te trommelen. Met hun stemmen dienden ze de sectaire, socialistische, materialistische en atheïstische school te veroordelen evenals de fictieve rekeningen die bepaalde onregelmatigheden moesten verdoezelen in verband met de financiering ervan. Het doctrinaire offensief strandde op een paar stemmen: het jaarverslag kreeg één stem meerderheid, de rekeningen en het uittreidend comité hadden enkele stemmen overschot¹⁴⁹. „L'Avenir” bleef in progressistische handen, wat voor de volgende jaren bestendig werd¹⁵⁰. Voor de doctrinaireren kwam het er nu op aan te wachten tot de school bij gebrek aan financiële middelen ten onder ging. Intussen spanden ze zich nog in om een afdeling van de

(144) *Id.* (1890) 2-4. De vermindering van doctrinair-liberale giften ten voordele der vrije liberale scholen en der ter beschikking gestelde onderwijzers was een nationaal verschijnsel. In zijn jaarverslag merkte A. Bruggeman-Rosseel het volgende op: „La crise politique que le pays traverse n'est pas favorable aux œuvres d'enseignement créées par le parti libéral. Un certain nombre de nos amis, que l'évolution démocratique du libéralisme déconcerte, se cantonnent dans l'inaction et abandonnent à d'autres le soin de soutenir les institutions scolaires que les efforts communs ont permis de fonder. C'est ainsi qu'à Bruxelles, à Liège, à Anvers nous voyons diminuer, dans les proportions désastreuses, les ressources mises par les libéraux à la disposition de ceux qui continuent... à ne pas perdre un instant de vue les intérêts de l'enseignement populaire” (p. 2).

(145) *Id.*, 4.

(146) 8.272 fr. in 1891, 4.479 fr. 92 in 1892. *Id.* (1891) 8, (1892) 7.

(147) Het aantal leerkrachten werd van acht op vier gebracht. *Vooruit* (20 jan. 1896) 1/AB.

(148) De leerkrachten zouden pas gediplomeerde onderwijzeressen geweest zijn, die een jaarwedde genoten van 500 fr. Voordracht van A. Smets „Bases d'un futur projet de loi scolaire applicable au pays entier” opgenomen in *L'Enseignement pratique* (15 jan. 1894) 12. De minimumwedde van een gemeentelijke onderwijzeres bedroeg toen 1.000 fr.

(149) *La Flandre libérale* (25 febr. 1892) 2/AB, (27 febr. 1892) 1/E, (29 febr. 1892) 1/D, (1 maart 1892) 1/CD. „L'Avenir” stond volgens „*La Flandre libérale*” in het krijt bij de „Société Callier”. De verschuldigde som was in de rekeningen verwerkt, terwijl de „Société Callier” in feite nog niets ontvangen had. F. Cambier ontkende dat niet, maar dreigde wel inzake schulden andere boekjes open te doen die de doctrinaireren zouden compromitteren.

(150) Zoals reeds vermeld zat A. Bruggeman-Rosseel vanaf 1893 in de voorzitterschapszetel. F. Cambier kreeg toen het ere-voorzitterschap toegewezen. *Rapport... l'Avenir* (1892) 3.

„Liberale Werkersverdediging” in de „naburigste gemeente van Gent” op te richten, „waar het clericale dwangjuk zich zo zwaar laat gevoelen” en waar de „roode tegenstrevers eene kweekschool van socialisten openhouden”¹⁵¹. Het ging er evenwel vooral om de „rooden” te bestrijden. Immers, afbrokkeling van het aantal leerlingen van de rationalistische school betekende automatisch meer kans voor de katholieken om hun scholen te bevolken. Het is trouwens opvallend hoe men aan katholieke zijde veel kalmer opereerde dan vóór 1890. Toezien en ten gepasten tijde ingrijpen bleek voldoende¹⁵².

Deze anti-socialistische en anti-progressistische houding van de doctrinairn manifesteerde zich eveneens op het Gentse gemeentelijke vlak. Het homogene doctrinaire schepencollege in de persoon van schepen van onderwijz R. De Ridder¹⁵³ stond zeer afwijzend tegen de in oktober 1891 opgerichte „Onderwijzers-Vereeniging van Gent en het omliggende” en het vanaf januari 1892 verschijnende *Maandelijksch Onderwijzersblad van Gent en het omliggende*. Hierbij botste R. De Ridder steeds op dezelfde initiatiefnemer en stichter, A. Bogaerts, die hij met een sanctie — één maand zonder wedde — niet tot bedaren kon brengen¹⁵⁴. Alle initiatieven van de „Onderwijzerskring” werden systematisch afgewimpeld. Toen de vereniging in augustus 1893 een internationale pedagogische zittijd inrichtte en in dat kader de kinderen van het rationalistische weeshuis van Cempuis (Oise) naar Gent liet overkomen, weigerde het gemeentebestuur elke medewerking en subsidie. De progressistische en socialistische verenigingen, waaronder „L’Avenir” en de schoolpenning van St.-Amandsberg, moesten dieper in hun kas tasten, wat zeker ten nadele viel van de rationalistische school¹⁵⁵.

Om te overleven was geld nodig en nu „L’Avenir” te kort schoot moesten de andere bronnen grondiger aangeboord worden. Eerst werd komaf gemaakt met alles wat nog aan doctrinair deed denken. De „Liberale Schoolpenning” werd omgedoopt in een „Rationalistische”, het „Œuvre des écoles officielles de la campagne”, dat bij prijsuitdelingen de kinderen

(151) *Het Arbeidersblad* (14 okt. 1893) 2/C.

(152) Alleen bij de gemeenteverkiezingen laaide de strijd weer zeer hevig op. *Gazetje van St Amandsberg* (18 okt. 1890) en (17 nov. 1895). In *Het Volk* vonden we en tweetal berichten nopens de „konijnenschool”, (4 okt. 1893) 1/C en (24 maart 1896) 1/C. Ook na haar sluiting bleef de school bij verkiezingen dienst doen als afschrikmiddel. *t Gazetje van St-Amandsberg* (22 nov. 1899) 1/BC, 2/A.

(153) Wortegem 1843 - Gent 1930. Dr. in de rechten; professor aan de Rijksuniversiteit te Gent; schepen aldaar 1890-1909. Th. LUYKX, Remi De Ridder (1893-1930), *Rijksuniversiteit te Gent, Liber Memorialis 1913-1960. Dl. III. Faculteit der Rechten* (Gent, 1960) 14-16.

(154) M. DE VROEDE, e.a. *Bijdragen... Deel II...*, 413-419.

(155) *Maandelijksch onderwijzersblad van Gent en het omliggende*, II, 23 (nov. 1893) 2; *Session internationale de pédagogie pratique tenue les 12, 13, 14, 15, et 16 Août 1893* (Gent, 1894) XIV-XXIII. Naast „L’Avenir” en de „Rationalistische Schoolpenning van St. Amandsberg” werden de onkosten gedragen door de „Société française de bienfaisance”, de „Libre Pensée Gantoise”, de „Socialistische Vrijdenkersbond”, de „Vooruitstrevende Kring van Gent”, de „Socialistische Vrouwenvereniging” en de Antwerpse onderwijzersvereniging „Diesterweg”.

kledingstukken schonk, werd vervangen door een „Comité des dames patronesses pour les écoles rationalistes”¹⁵⁶. Voor financiële bijstand richtte men hoofdzakelijk zijn blikken naar vrijdenkers-, progressistische en socialistische verenigingen. Het eerste spoor van een socialistische storting dateert van 21 juni 1889. Toen schonk de socialistische vrijdenkersbond 3 fr. 25. In september kwam daar nog 2fr.65 bij. Een geregelde toevoer van kleine stortingen valt te noteren vanaf juli 1890, de periode van de prijsuitreiking, ook voor de volgende jaren het uitgelezen tijdstip om geld in te zamelen. De socialistische vrijdenkersbond centraliseerde de giften van progressistische en andere socialistische verenigingen¹⁵⁷. De school mocht zich hierbij nog verheugen in de belangstelling van *Vooruit*¹⁵⁸. Het *Journal de Gand* van F. Cambier stond nu niet meer alleen om voor haar publiciteit te zorgen.

De actie bij de socialisten bleef evenwel tot het Gentse beperkt, terwijl men de vrijdenkers over geheel België wilde bereiken. Begin 1891 lanceerde het bestuur van de „Rationalistische Schoolpenning” een oproep tot alle vrijdenkers om de school te helpen rechthouden¹⁵⁹. In december 1892 richtte de „Cercle des soirées populaires rationalistes” te Brussel een toneelvoorstelling in, waarvan de opbrengst naar St.-Amandsberg ging¹⁶⁰. Op de congressen van de „Libre Pensée” werden toelagen gestemd¹⁶¹. Net zoals te Gent kwam de steun alleen van progressistische vrijdenkers, meer bepaald van de kring rond de krant *La Réforme*, die de oprichting van rationalistische scholen voorstond en inzake oplossing van het schoolvraag-

(156) *Journal de Gand* (28 juli 1890) 3/A.

(157) Archief Socialistische Vrijdenkersbond, *Kwitancenboek 1886-1900*. Meer gegevens over deze in 1880 opgerichte socialistische vrijdenkersbond vindt men in de onuitgegeven licentieverhandeling van C. DEMUYNCK, *De Socialistische Vrijdenkersbeweging in Vlaanderen 1880-1930* (Brussel 1973). Naast deze vrijdenkersbond storten gedurende 1890-1895 volgende verenigingen voor de rationalistische school: de propagandaclubs Muide, Brugsche Poort, Ledeberg, Rabot en Zakkebandstraat, de wijkclubs St-Pieters en Akkergem, de bakkersbond, de katoenbewerdersbond, de metaalbewerdersbond, de schoenmakersbond, de weversmaatschappij, de vlasbewerders, de houtbewerders, de sigarenmakers, de koetsiers, de dokwerkers, de buurtkring middenstand, de bond Moyson, de socialistische vrouwenvereniging, de spaarkas „De Volksvrienden”, de Marxkring, de reizigersclub „De Jonge Vos”, de gemengde weerstandskas, de Lotelingskring, de naaistervereniging. De kwijschriften werden ondertekend door C.A. Van Ootegem. Een verantwoording vanwege de Socialistische Vrijdenkersbond van de gelden voor de school treft men aan in *Vooruit* (16 juli 1894) 2/D. Daarnaast zorgden tombola's feesten, concerten en „café-chantants” voor het nodige zaad in het bakje.

(158) De school werd in de *Vooruit* voor het eerst voorgesteld in het nummer van (5 jan. 1893) 3/D ter gelegenheid van een concert ten haren voordele. De krant loofde het a-confessionele onderwijs en wees op haar aanvankelijk succes in een vijandig midden. Als verklaring voor de achteruitgang schreef het blad: „Eenige grooten noghtans weken af, de inkomstbronnen der school verminderden en anderzijds richtte men vervolgingen in tegen de inrichting — een doorn in der papen en doctrinaireren voet”.

(159) *L'Enseignement pratique*, II, 2 (15 jan. 1891) 14-15.

(160) *Journal de Gand* (17 dec. 1892) 2/A.

(161) *La Raison*, VI, 9, (20 sept. 1894) 152.

stuk heil zag in een subsidiëring volgens het aantal leerlingen¹⁶². Een grote propagandist hiervan was o.a. de Brusselse kweekschooldirecteur en medewerker aan *La Réforme* A. Sluys¹⁶³, die hiermee zijn vroegere opvattingen getrouw bleef¹⁶⁴. De doctrinairen daarentegen bleven zweren bij het neutrale onderwijs en zagen in het voorstel te veel voordelen voor de confessionele scholen¹⁶⁵. Ook progressisten gebruikten deze argumenten¹⁶⁶. Het rationalistische onderwijs zelf werd eveneens in staat van beschuldiging gesteld. Vooreerst vreesde men de invoering van een aantal buitenissigheden, zoals die toegepast werden in het rationalistische weeshuis van Cempuis: nieuwe Franse spelling, cijfermuziek, co-educatie tot in het zwembad toe, wandelingen, reizen en spelen. Men gewaagde van een ware „folie rationaliste”¹⁶⁷. Ook de vrije school van St.-Amandsberg bleef niet van aantijgingen ontbloot. Zij kwamen vooral uit de mond van A. Smets¹⁶⁸, schepen van onderwijs te Sint-Jans-Molenbeek, die effenaf ver-

(162) Bedoeld wordt hier het toendertijd opgeld makende voorstel Lorand-de Harlez. De Leuvense hoogleraar C. de Harlez maakte in okt. 1892 zijn onderwijspolitieke opvattingen bekend aan *Le Bien Public*. Hij poneerde de vrijheid van schoolkeuze voor de huisvader en verklaarde dat een neutrale school niet kon voldoen, vermits neutraliteit in werkelijkheid onbestaande was. Van zodra een aantal kinderen onderwijs van een bepaalde strekking wilde volgen en zodra programma en inspectie aanvaard werden, waren staat en gemeente verplicht een volledige school te organiseren en een onderwijzer aan te stellen. Subsidiëring zou gebeuren volgens het aantal leerlingen. G. Lorand, hoofdredacteur van *La Réforme*, pikte in op de Harlez en beoogde natuurlijk de oprichting van rationalistische scholen. Midden 1894 gaf Lorand het systeem prijs. Zie M. DE VROEDE, e.a., *Bijdragen... Deel II...*, 351, 378, 457, 511 en 590.

(163) Zie de voordracht van A. Sluys op 9 nov. 1893 in het lokaal van de „Cercle des soirées populaires rationalistes” waar hij de school van St.-Amandsberg tot voorbeeld stelde. *La Réforme* (11 nov. 1893) 3/ABC; *L'Education*, VI, 4 (15 nov. 1893) 26; *L'Enseignement pratique*, IV, 21 (1 dec. 1893) 189. Alexis Sluys, St.-Gillis 1849 - Elsene 1936. Onderwijzer in het Brusselse stads-onderwijs (1866-1872), leraar aan de middelbare school te Scharbeek (1872-1875), onderwijzer aan en directeur van de Modelschool te Brussel (1875-1880), directeur van de kweekschool voor onderwijzers aldaar (1880-1909). Hij was zeer actief in de „Ligue de l'enseignement”, in de „Libre Pensée” en in de vrijmetselarij. Hij schreef verschillende pedagogische werken en stond steeds op de voorposten van de onderwijsvernieuwing. A. SLUYS, *Mémoires d'un pédagogue* (Bruxelles, 1939); T. JONCKHEERE, *La pédagogie d'Alexis Sluys* (Bruxelles, 1952); T. JONCKHEERE, Sluys (Alexis), *Biographie Nationale*, XXX (Bruxelles, 1958) 765-768; M. DE VROEDE, e.a., *Bijdragen... Deel I...* en *Deel II...*, passim.

(164) A. Sluys verkondigde reeds rationalistisch onderwijs en dito scholen op de congressen van de „Libre Pensée” te Lodelinsart (21-22 april 1889) en te Jolimont (6-7 april 1890). *La Raison*, 1, 5 (mei 1889) 4; (20 april 1890) 6.

(165) Deze opvattingen werden o.m. verdedigd door het doctrinaire pedagogische tijdschrift *L'Education*. M. DE VROEDE, e.a., *Bijdragen... Deel II*, 351.

(166) Zie hieromtrent het progressistische *L'Enseignement pratique*, uitgegeven door vrijdenker en vrijmetselaar F. Ley. *Id.*, 378. Hij was een oud-collega van Sluys op de modelschool.

(167) *L'Education*, V, 10 (15 febr. 1893) 73; V, 16 (15 mei 1893) 124; V, 18 (15 juni 1893) 137-138. Meer over het weeshuis van Cempuis en zijn bewonderaars in België bij M. DE VROEDE, e.a., *Bijdragen... Deel II...*, passim.

(168) 1851 - St.-Jans-Molenbeek 1936. Achtereenvolgens leerling-assistent (1864), leerling-onderwijzer (1865), hulponderwijzer (1868) en leraar aan de voorbereidende kweekschool (1874) in het stads-onderwijs te Brussel; leraar aan de aangenomen (1879), rijks- (1881) en stedelijke kweekscholen (1884) aldaar.

klaarde zijn kinderen nooit te zullen toevertrouwen aan dergelijke instelling. Hierbij vocht hij niet enkel het rationalistische aspect aan, maar wees tevens op een didactisch falen: de leerkrachten, pas gepromoveerde onderwijzeressen, misten ervaring; noch wetenschappen, noch meetkundige figuren stonden op het programma¹⁶⁹. A. Smets had het bij het rechte eind. Het onderricht beperkte zich tot de elementaire vakken als rekenen, schrijven en lezen, met de volle klemtoon op het laatste. Vermits de kinderen vroegtijdig de school verlieten, speculeerde men erop dat ze achteraf door boeken te lezen zelf hun onderwijs zouden voltooien. Zo luidde althans de versie van „L'Avenir”¹⁷⁰. Met de a-godsdienstige doelstellingen voor ogen was het voor de promotoren van de school nodig dat hun cliënteel, éénmaal de fabriek binnen, de gepropageerde ideeën konden blijven opnemen en ze eventueel uitdragen. Eenzelfde redenering gaat op in verband met het bewerken van de potentiële kiezer, wat pas op de lange duur vruchten moest afdragen¹⁷¹. Hiervoor was bestendige scholing nodig, die langs krant, brochure of boek kon onderhouden worden. Voor de politieke strijd kon men ontwikkelde arbeiders best gebruiken. Ongelukkig bezitten we geen leerlingenlijsten, die ons in de gelegenheid hadden gesteld de verdere levensloop van enkelen na te gaan. Een andere reden om het programma zo beperkt mogelijk te houden was natuurlijk van financiële aard. Meer vakken stond gelijk met grotere uitgaven. Hetzelfde kan gezegd worden van een hervorming bij de prijsuitdeling. Het was de gewoonte medailles, boeken en kledingstukken te geven en de eerste, tweede en derde prijzen extra in het daglicht te plaatsen. Vanaf 1893 schafte C.A. Van

Zijn politieke loopbaan startte na de gemeenteraadsverkiezingen van 29 okt. 1878 toen hij verkozen werd tot liberaal gemeenteraadslid en bij K.B. van 5 jan. 1879 schepen van onderwijs benoemd werd te St.-Jans-Molenbeek. Hij vervulde deze functie tot zijn ontslagname op 4 dec. 1906. Bij het begin van de eerste wereldoorlog trad hij opnieuw in het schepencollege en bleef er tot zijn dood. Van 1894 tot 1896 was hij voorzitter van de „Ligue de l'enseignement”. *Hommage de l'administration communale de Molenbeek-Saint-Jean à Aug. Smets. Hulde... 1879-1929* (S.I.d.); M. DE VROEDE, e.a., *Bijdragen... Deel I... en Deel II... passim*. A. Smets maakte in 1890 deel uit van de pedagogische afdeling van het „Euvre de l'Orphelinat rationaliste”. *La Raison*, II, 12 (20 dec. 1890) 3. Hij was vrijmetselaar en bekleedde in 1890-1892 de functie van eerste opziener in de Brusselse loge „Union et Progrès”. O. HENNEBERT, *Aperçu de l'histoire de la loge Les Vrais Amis de l'Union et du Progrès* (Bruxelles, 1892) 113.

(169) *L'Education*, V, 19 (1 juli 1893) 151, tussenkomst van A. Smets (17 juni '93) op een vergadering van de „Cercle des études sociales et pédagogiques” aangaande het voorstel Lorand-de Harlez; A. Smets, *Les regrets de Calypso, Revue pédagogique belge*, VI (1893) 554; *L'Enseignement pratique*, V, 2 (15 jan. 1894) 12, voordracht van A. Smets over de schoolkwestie.

(170) *Rapport... l'Avenir* (1890) 5. „Si le travail absorbant de la fabrique fait bien vite oublier aux jeunes ouvriers quelques notions scientifiques qu'ils ont pu emporter de l'école, tout au moins sommes nous assurés qu'il ne détruira chez eux le goût de la lecture, qu'on a su leur inculquer au point qu'il est devenu pour eux un besoin. C'est le meilleur résultat que puisse donner l'enseignement primaire, lorsque celui-ci ne s'étend pas au-delà de l'âge de dix an son instruction”.

(171) Het algemeen stemrecht zat hierbij bestendig in het achterhoofd. Zo toonde C.A. Van Ootegem op de prijsuitdeling van 19 sept. 1892 aan wat het onderwijs zou worden onder een uitgebreider electoraal regime. *Journal de Gand* (19 sept. 1892) 3/A.

Ootegem dat systeem af en deelde de leerlingen in categorieën naargelang ze 90%, 80%, 70% enz. van de punten behaalden. Hiermee wilde hij de naijver en de „domme trots” verbannen, maar anderzijds was het ook zo dat medailles buitengewone uitgaven vergden¹⁷².

Naarmate de jaren vorderden kreeg de school het lastiger en lastiger. Waar in augustus 1893 nog voor een schilderbeurt kon gezorgd worden¹⁷³, luidde de inmiddels naar het socialisme geëvolueerde A. Bogaerts, als voorzitter van de „Rationalistische Schoolpenning”, op de prijsuitreiking van augustus 1894 de alarmklok: in korte tijd moesten 2500 fr. samengeraapt worden¹⁷⁴. Het probleem werd slechts ten dele opgelost met een aanwinst van honderd leden bij de schoolpenning¹⁷⁵ en met een moeilijk toegestane subsidie van het vrijdenkerscongres, dat op 12 september te Brussel gehouden werd¹⁷⁶. Van vrijdenkerszijde viel immers minder van de boom sinds men fondsen verzamelde voor de oprichting van een rationalistisch weeshuis te Vorst¹⁷⁷. Hier was het gevaar tot mislukken minder groot en kon men echt integraal onderwijs realiseren in plaats van een combattief anti-godsdiensdig onderwijs in een vijandig milieu. Ook te Gent was er binnen de „Libre Pensée” afkoeling te constateren¹⁷⁸. In elk geval bleven A. Bogaerts’ dramatische oproepen in het vrijdenkerstijdschrift *La Raison* voor de inzameling van 3000 fr., op 100 fr. na onbeantwoord¹⁷⁹. Ook het argument dat het onderwijzend personeel elf maanden geen wedde had ontvangen miste zijn uitwerking¹⁸⁰. De enige hoop op redding moest nu volgens A. Bogaerts van de socialisten komen. Op de prijsuitdeling van 11 aug. 1895, één protest tegen het ontwerp-Schollaert, plaatste A. Bogaerts de instelling onder de bescherming van de B.W.P. „en gansch de zaal, onder daverende toejuichingen, beloofde de socialistische school te steunen en groot te maken”¹⁸¹. Of de B.W.P. geneigd was daar geld in te stoppen is meer dan twijfelachtig. Op Gents vlak kan men de activiteit van talrijke

(172) *Vooruit* (16 aug. 1893) 3/C; (7 aug. 1894) 4/AB.

(173) *Id.* (19 aug. 1893) 3/C.

(174) *Id.* (7 aug. 1894) 4/B.

(175) *La Raison*, VI, 8 (20 aug. 1894) 134.

(176) *Id.* VI, 9 (20 sept. 1894) 152.

(177) Het rationalistisch weeshuis werd op 1 juli 1895 te Vorst geïnstalleerd in een landhuis langs de steenweg op Alseberg. Het idee om dergelijke instelling in België naar het voorbeeld van het weeshuis van Cempuis op te richten dateerde reeds van 1890 en kende in A. Sluys een enthousiast verspreider. De geschiedenis van het weeshuis valt voor een deel te reconstrueren aan de hand van het tijdschrift *La Raison*. Er bestaat een brochure *Orphelinat rationaliste 1880-1952* (S.l.d.) die in 16 pp. een korte historiek biedt.

(178) *La Raison*, VI, 9 (20 sept. 1894) 152 meldt een ruime 800 fr. opbrengst van een „Japaneesch feest (foore)” ingericht door de „Rationalistische Schoolpenning”. Men had nochtans meer verwacht, immers „Veel vrijdenkers bleven onverschillig. Liberalen en vooruitstrevers schijnen hunne plicht graag te ... vergeten, althans op een paar uitzonderingen na, waren al de bezoekers socialistische werkelieden... De *Libre Pensée Gantoise* vooral schitterde door hare afwezigheid! Schande, driewerf schande.”

(179) *Id.*, VI, 8 (20 aug. 1894) 134; VI, 9 (20 sept. 1894) 152; VI, 10 (20 okt. 1894) 168; VI, 11 (20 nov. 1894) 181; VII, 5 (20 mei 1895) 92.

(180) *Id.*, VI, 10 (20 okt. 1894) 166.

(181) *Id.*, VII, 8 (20 aug. 1895) 152; *Vooruit* (9 aug. 1895) 3/A.

socialistische verenigingen niet wegcijferen, maar wat daarbuiten? De oprichting van rationalistische scholen kwam op de agenda van de Brusselse socialistische onderwijzersbond, maar verder ging het niet¹⁸². Ook de Brusselse socialisten pompten immers geld in het rationalistische weeshuis¹⁸³. Overigens, opteerden de socialisten niet voor onderwijs op kosten van de staat¹⁸⁴? Hadden ze niet genoeg aan de bestaande gemeentescholen? Was het niet algemeen geweten en door de clericale pers en parlementairen tot vervelens toe herhaald dat de socialisten en E. Anseele in 't bijzonder, de gemeentescholen aanzagen als kweekscholen voor socialisten? Het was trouwens de goedkoopste oplossing en tevens een terrein waar in de praktische partijpolitiek op bepaalde ogenblikken een consensus kon bereikt worden met progressisten en doctrinair.

De rationalistische school van St.-Amandsberg, deze „bourg pourri” in het katholieke Vlaanderen, was tot verdwijnen veroordeeld. De sterk tegen het socialisme gerichte nieuwe schoolwet van 23 sept. 1895 voorzag wel subsidies voor het vrije onderwijs, maar niet zozeer voor het rationalistische soort. Op 9 aug. 1896 greep de laatste prijsuitdeling plaats¹⁸⁵. De kinderen werden aangeraden de Gentse stadsscholen te bezoeken en er te weigeren de godsdienstlessen bij te wonen¹⁸⁶. Een ongetekend artikel in *Vooruit* schetste een korte geschiedenis van de school en trok van leer tegen de clericalen en de doctrinair. Tevens werd gevraagd de „Rationalistische Schoolpenning”, waarin naar verluidt 9/10 van de leden socialist waren, niet te laten vallen en ze om te vormen in een „Socialistische Schoolpenning” met het doel „zolang de tegenwoordige kapitalistische inrichting van het onderwijs bestaat, die alleen voordeel en gemak van volledige studieën aan de rijken toelaat, ook diezelfde middelen ter volmaking te verschaffen aan de kinderen van eenvoudige werkgezellen”¹⁸⁷. De auteur (A. Bogaerts?) wees er eveneens op dat men aldus de broodnodige intellectuele krachten aan de partij kon schenken waarvan het gemis in de toekomst nadelig zou kunnen uitvallen voor het bereiken van het „ideaal”. Meteen omschreef hij een hoofdfunctie van de ter ziele gegane rationalistische school en duidde hij de hoofdredenen aan van de liberale boycot.

De twee werkpaarden van de instelling, C.A. Van Ootegem en A. Bogaerts, bewandelden verder het militante pad. C.A. Van Ootegem als secretaris van „L'Avenir” (1870-1900), als secretaris van de Gentse „Libre Pensée”, als secretaris (1898), bibliothecaris (1899-1903) en lokaalhouder, van de „Vooruitstrevende Liberale Kring in het arrondissement Gent” (1892-1903)¹⁸⁸, als vrijmetselaar in „La Liberté”¹⁸⁹, en als actief lid van de „Algemeene Belgische Onderwijzersbond” - afdeling Oost-Vlaande-

(182) *Le Peuple* (15 juli 1895) 1/F.

(183) *La Raison*, IX, 6 (20 juni 1897) 105.

(184) *Compte-rendu des congrès ouvriers du Parti Ouvrier Belge. Congrès annuel tenu à la salle Matton à Quaregnon les 25 et 26 mars 1894* (S.I., 1894) 66.

(185) *Journal de Gand* (10 aug. 1896) 2/D; *Vooruit* (7 aug. 1896) 3/C.

(186) *'t Gazetje van St.-Amandsberg* (22 sept. 1899) 1/C.

(187) *Vooruit* (20 sept. 1896) 1/B.

(188) *Wegwijzer...*, 1892-1903.

(189) *Journal de Gand* (21 jan. 1903) 2/B; *Bulletin du Grand-Orient de Belgique*, 1-2 (5903) 58, 65-66.

ren¹⁹⁰. A. Bogaerts was niet meer weg te denken uit de socialistische socio-culturele verenigingen. C.A. Van Ootegem kreeg nog een late voldoening toen zijn proces tegen de staat, de provincie Oost-Vlaanderen en de gemeente Waarschoot in verband met de afschaffing van zijn wachtgeld gunstig uitviel en bij M.B. van 1 aug. 1896 voormelde instanties verplicht waren een achterstel uit te keren vanaf 1 april 1889 tot 17 jan. 1892, wat meteen zijn pensioen (K.B. 20 mei 1898)¹⁹¹ ten goede kwam. Maar ook de katholieken smaakten een late vreugde. Op 20 dec. 1900 mocht de pastoor van de Hl. Hartparochie in zijn Liber memorialis neerschrijven dat de „konijnenschool” aangekocht werd voor 9600 fr., onkosten niet inbegrepen¹⁹².

BESLUIT

In het rijtje vrije liberale scholen die na de wet van 20 sept. 1884 tot stand kwamen was deze van St.-Amandsberg een uitschieter. Ingeplant in een arbeiderswijk, geschraagd op uitgesproken anti-godsdienselijke doelstellingen, voortgestuwd door een kern ijverige militanten, financieel zonder zorgen en profiterend van een zedenschandaal wist de instelling van bij de aanvang een groot aantal kinderen tot haar te trekken. Voor het kapitaal en de druk op de ouders zorgden plaatselijke en Gentse progressisten en doctrinairen; de uitvoerende, dienstverlenende en onderwijstaken waren in handen van de progressisten; een arbeidersbevolking, beïnvloed door het socialisme, bezorgde het cliënteel. Aanvankelijk hadden ze samen een afbrokkeling van het katholieke overwicht op het oog en wilden ze van het capacitaire kiesstelsel gebruik maken om een plaatsje op het gemeentehuis te verwerven. Langs de school, maar ook langs het lokaal, het weekblad, de fanfare en de verenigingen om, moest het gebeuren. Deze gunstige toestand duurde niet lang. De scheuring die zich op nationaal en Gents vlak binnen de liberale partij voltrok was voelbaar op St.-Amandsberg. Hoewel de school en de „Liberale Associatie” er door progressisten werden recht gehouden, was het doctrinaire kapitaal toch broodnodig. Nationaal was de verslapping voor de financiering van scholen en ter beschikking gestelde onderwijzers reeds aan de gang in 1885, op St.-Amandsberg daarentegen pas na de beruchte prijsuitdeling van juli 1888, toen de socialistische gebalde vuisten de lucht ingingen en het de doctrinairen duidelijk werd dat het verstrekte onderwijs niet de richting uitging die ze hadden gewenst. De betoging ter ere van directeur C.A. Van Ootegem, getroffen door de katholieke regering met afschaffing van wachtgeld, bracht in 1889 nog een heropflakking van de eenheid, maar na de breuk in de Gentse liberale partij als nasleep van de verkiezingen van

(190) *Journal des Instituteurs* (18 mei 1899) 2/AB; (22 febr. 1900) 2/C; (20 maart 1902) 3/C.

(191) Gemeentearchief Waarschoot, *Onderwijs I: Gemeenteschool... VIII-1938*. Vonnis van de rechtbank te Gent, 27 nov. 1895; *Inbeschikbaarstelling... 1880-1896*.

(192) Archief pastorie Hl. Hart, *Ephémérides...*

juni 1890, kan men gerust spreken van een doctrinaire boycot. Ze hadden geen frank meer over voor de school, slaagden er bovendien in het leerlingenaantal te halveren, zetten te St.-Amandsberg zelf een weliswaar schuchtere tegenaanval op touw en wisten nog op Gents gemeentelijk niveau alles in het werk te stellen om progressisten en socialisten te treffen. Deze laatsten deden na 1890 het onmogelijke om het leven van de rationalistische school te rekken: de progressisten, nationaal binnen de „Libre Pensée” en lokaal binnen de zich organiserende verenigingen van de nieuwe partijformatie, met C.A. Van Ootegem als opmerkelijke figuur; de socialisten enkel op lokaal vlak met de „Socialistische Vrijdenkersbond” als centrale spil en A. Bogaerts als voornaamste militant. Deze twee onderwijzers, geholpen door een kapitaalkrachtige I. Schepens en gepiloteerd door F. Cambier, slaagden erin een hechte band te smeden tussen de ouders en de school, mede in de hand gewerkt door de oprichting van een schoolpenning en door de ouderparticipatie in het beheer. Al deze inspanningen konden de ondergang van de school wel vertragen, maar niet verhinderen. Geld inzamelen bij mensen die er niet veel bezaten was een onoverkomelijke hinderpaal. Anderzijds was er de politieke constellatie. Aanvankelijk kon het enthousiasme aangedreven worden door het uitzicht op algemeen stemrecht. De eerste verkiezingen op basis van het algemeen meervoudig stemrecht zagen wel een forse doorbraak van de socialisten, maar ook een nederlaag van progressisten en doctrinair en een meer dan comfortabele regeringsmeerderheid voor de aan de macht zijnde katholieken. De eerste afkoeling viel dan ook bij de progressisten te constateren. Daarbij kwam nog het ontwerp Schollaert, dat zou uitgroeien tot de vierde organieke wet op het lager onderwijs (15 sept. 1895) en zeker geen plaats liet aan vrije scholen met socialistische allures. De B.W.P. zelf had reeds op het terrein van de praktische onderwijspolitiek gekozen voor openbaar neutraal onderwijs, waarbij ze geen uitgaven moest doen en gemakkelijk bondgenoten kon vinden. De bescherming die de achterban van Gent en St.-Amandsberg haar vroeg voor de rationalistische school was gewoon irrealiseerbaar.

Seminaries voor Historische en
voor Vergelijkende Pedagogiek
Baertsoenkaai, 3
Gent.